

İmamet Nazariyesi Bağlamında Zeydiyye'nin İmamiyye'ye Yönelik Eleştirileri

Yrd. Doç. Dr. Yusuf GÖKALP*

Atıf / ©- Gökalp, Y. (2014). İmamet Nazariyesi Bağlamında Zeydiyye'nin İmamiyye'ye Yönelik Eleştirileri, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 89-126.

Öz- Bu makalenin amacı, ilk dönem Şii düşüncede ortaya çıkan fırkalaşma süreci çerçevesinde Zeydi-İmami farklılaşması ve imamet nazariyesi bağlamında Zeydiyye'nin İmamiyye'ye yönelttiği eleştirileri ortaya koymaktır. Zeydiyye'nin eleştirileri, Kasım b. İbrahim er-Ressi'nin "er-Red ale'r-Ravafız" isimli risalesi ve Mansur Billah Abdullah b. Hamza'nın el-İkdu's-Semin fi Ahkami'l-Eimmeti'l-Hadin isimli eserinden hareketle tespit edilmeye çalışılacaktır. Şii geleneğin iki önemli unsurunu oluşturan Zeydiyye ve İmamiyye arasındaki anlaşmazlık konularından en dikkat çekici olanı imamet konusudur. Zeydiler, özellikle, imamın açık bir nass ile tayini, imamların masumiyeti ve mucize sahibi olmaları, imamların gizli ve açık olan şeyler hakkında özel bir bilgiye sahip olmaları, takiyye, mehdî, bed'a ve ricat gibi belli başlı konularda İmamiyye'yi eleştirmektedir.

Anahtar sözcükler- Şia, Zeydiyye, İmamiyye, imamet, imam, nass ve tayin, gaybet, takiyye

Giriş

Şia, İslam tarihinin ilk dönemlerinde, Müslümanlar arasında baş gösteren bir takım ihtilaflar¹ çerçevesinde, ortaya çıkarak günümüze kadar varlığını sürdüren siyasi-itikadi nitelikli bir fırkadır. Şiiliğin doğuşu ve teşekkülünün izahı ayrı bir problem olarak tartışılmakla² birlikte Şii kaynaklardan hareketle Şia, Ali b. Ebi Talib'in Hz. Muhammed'den

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı, e-posta: ygkalp@cu.edu.tr

¹ Müslümanlar arasında ayrılıklarına sebebiyet veren ilk ihtilaflar hakkında bkz. Naşi el-Ekber, Ebu'l-Abbas Abdullah b. Şirşir el-Enbari, *Mesailü'l-İmame-Kitabu'l-Evsat fi'Makalat*, thk. Josef Van Ess, Beyrut 1971, 9 vd.; Eşari, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makalatu'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallin*, thk. Helmut Ritter, Wiesbaden 1980, 2; eş-Şehristani, Ebu Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Abdülemir Ali Mehna-Ali Hasan Faur, Beyrut 1996, 31; Neşvanu'l-Himyari, Ebu Said, *el-Huru'l-Iyn*, thk. Kemal Mustafa, Kahire 1948, 212.

² Şiiliğin doğuşu hakkında Şii ve Şii olmayanlar tarafından ileri sürülen iddiaların birbirinden oldukça farklı olduğu dikkat çekmektedir. Şiiliğin doğuşu hakkındaki tartışmalarla ilgili olarak bkz. Hasan Onat,

hemen sonra nass ve tayinle halife olduğuna inanan, imametın kıyamete kadar Ali'nin soyundan veya Haşimilerden devam edeceğini ileri süren, bu imamların masum olduklarını iddia eden toplulukların müşterek adı olarak kabul edilmektedir³. Başka bir ifadeyle Şia, Hz. Peygamber'in vefatından sonra devlet yönetiminin Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelenlere ait olduğu düşüncesi etrafında birleşen çeşitli grupların ortak adıdır⁴. İmamet, Şii gelenekte yer alan bütün mezheplere göre bir inanç esasıdır ve usulu'd-din arasında yer almaktadır⁵. Bazı gulat fırkaların görüşleri istisna edilirse Şiiler, Hz. Peygamberden sonra Ali'nin imameti hak ettiğine ve imametın onun soyundan gelmesi gerektiğine inanmaktadır. Şia, imamların nass ve tayin ile belirlendiğini iddia etmesine rağmen, homojen bir yapı oluşturmayıp, farklı kişilerin imametini ileri sürerek, çok sayıda alt fırkaya ayrılmıştır⁶. İmamet anlayışındaki farklılıklardan dolayı Şia'nın umumiyette Zeydiyye, İmamiyye, İsmailiyye ve Batını/İsmaili gelenekten çıkan Gulat fırkalar olarak tasnif edildiği görülmektedir. Öte yandan, imamete yaklaşımları açısından Şia, "imamın vasfen belirlendiğini iddia edenler" ve "imamın açık nasla belirlendiğini iddia edenler" olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. Söz

Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği, Ankara 1993, 20-26; Metin Bozan, *İmamiyye'nin İmamet nazariyesinin Teşekkül Süreci*, İstanbul 2009, 32-39; Moojan Momen, *An Introduction to Shi'i Islam The History and Doctrines of Twelver Shi'ism*, United States 1985, 11-22; Ethem Ruhi Fiğlalı, "Şiiliğin Doğuşu ve Gelişimi", *Milletler Arası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul 1993, 33-68.

³ Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri*, 15.

⁴ Mustafa Öz, "Şia" mad. *DİA*, c. 39, 111; İlyas Üzüm, "Şia-Doktrin" mad. *DİA*, c. 39, 116.

⁵ Muhammed b. Ali b. Hüseyin es-Saduk, *Uyunu Ahbar-ı Rıza*, Meşhed 1413, 427-428; Müfid, Ebû Abdillah Muhammed b. Muhammed b. Nu'mân el-Ukberî, *el-Fusûlu'l-Muhtâra*, thk. Seyyid Ali Mir Şerifi, Beyrut 1993, 318; el-Hadi ile'l-Hak Yahya b. Hüseyin, *Kitabu Fihi Marifetullah*, (Mecmuu Resaili'l-İmam el-Hadi içerisinde), thk Abdullah b. Muhammed eş-Lazeli, Sa'da 2001,74; Ahmed b. el-Hasan er-Rassas, *Misbahu'l-Ulum fi Ma'rifeti Hayyi'l-Kayyum el-Ma'ruf bi Selasine Mesele*, thk. M.A. Kafafi, Beyrut 1971, 21; Mansur Billah el-Kasım b. Muhammed b. Ali, *Kitabu'l-Esasa li Akaidi'l-Ekyas*, thk. Muhammed Kasım Abdullah el-Haşimi, Sa'da 2000, 144; es-Seyyid Abdu'r-Resul el-Musevi, *Eş-Şia fi't-Tarih*, Tahran 2002, 12.

⁶ Metin Bozan, "Şii Fırkaların Tasnifi, Nispet Edildikleri İmamlar Eksensli Bir Deneme", *DÜİFD.*, C.VI, sayı 1 (2004), ss. 21-37, 22; Eş'ari, Şia'yı, Galiyye, İmamiyye/Rafıza ve Zeydiyye olarak tasnif ederken Neşvanu'l-Himyeri Şia'yı, Sebeiyye, Sahabiyye, Gurabiyye, Kamiliyye, Zeydiyye ve İmamiyye olmak üzere altı gruba ayırmaktadır. Bağdadi ve Şehristani'ye göre ise Şia, Keysaniyye, Zeydiyye, İmamiyye ve Gulat fırkalardan oluşmaktadır. Yine Ebu Hatim er-Razi, Şia'yı Rafıza, Zeydiyye ve Keysaniyye olarak tasnif etmektedir. bkz. Eş'ari, *Makalat*, 5 vd.; Neşvanu'l-Himyeri, 154-155; Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed el-Bağdadi, *el-Fark beyne'l-Fırak*, thk. Muhammed muhyiddin Abdulhamid, Kahire trz., 41; Şehristani, 1/170; Ebu Hatim er-Razi, Ahmed b. Hamdan, *Kitabu'z-Zine fi Kelimeti'l-İslamiyye el-Arabiyye*, thk. Abdullah Sellam es-Semerrai (es-Semerrai, el-Guluv ve'l-Galiye içerisinde) Bağdad 1988, s. 259, 286; ayrıca Şii olarak tasnif edilen mezheplerin alt grupları ve bu grupların hangi Şii mezhebe ait olduğu hususu da ayrıca tartışma konusudur. bkz. Zeydi fırkalar arasında yer alan Carudiyye, Malati tarafından Rafızı fırkalar arasında sayılmıştır. bkz. Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahman eş-Şafi el-Malati, *et-Tenbih ve'r-Red ale Ehl-i'l-Ehva ve'l-Bid'a*, thk. Muhammed Zahid el-Kevseri, Beyrut 1968, 23.

konusu bu tasnife göre Şia, Zeydiyye ve diğer Şii fırkalar olmak üzere tasnif edilmektedir⁷. Bu açıdan Zeydiyye'nin imamet konusunda İmamiyye mezhebine yönelik reddiyeleri, esasen Şia içerisindeki iki temel yaklaşımın farkını yansıtmaktadır.

Bu makalenin konusu, Şii düşünce geleneğinin ilk dönemlerinden itibaren başlayan fırkalaşma sürecince, imamet konusundaki tartışmalar etrafında teşekkül eden ve yaygın olarak Zeydiyye ve İmamiyye adı altında tasnif edilen iki önemli Şii fırkanın farklılaşma sürecine işaret etmek ve ardında Zeydiyye'nin imamiyye'ye yönelik eleştirilerini ortaya koymaktır. İmamet konusu Şiilikle ilgili tartışmaların merkezi noktasıdır. Bu noktadan hareketle biz de, imamet görüşlerini esas alarak iki fırka arasındaki farkı ortaya koymaya çalışacağız. Söz konusu fırkalar, aynı zamanda Şii düşüncenin iki farklı boyutunu temsil etmektedir. Politik-karizmatik liderci zihniyete sahip Şii düşüncenin⁸ daha iyi anlaşılması açısından Zeydiyye-İmamiyye farklılaşmasının önem arz ettiği kanaatindeyiz.

A. Zeydiyye-İmamiyye Farklılaşması

Şii fırkalar arasındaki farklılaşma sürecini açıklamak oldukça zor bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Her dönemde imamların hayatları hakkında çok sayıda eser yazılmasına rağmen aktarılan bilgilerle onların biyografilerinin oluşturulması çok mümkün gözükmemektedir. Çünkü söz konusu büyük oranda kişisel alıntılara dayalı, savunmacı ve imamlar hakkında bazı iddiaları ispat etmek amacıyla kaleme alınmış eserlerdir⁹. Bu yüzden eserlerin içerdiği bilgiler, Şiiliğin tarihsel seyrini ortaya koymak ve Şiiliğin nesnel bir analizini yapmak açısından çok kullanışlı değildir. Ancak karşılaştırmalı yaklaşımlar sağlıklı analizler yapmamıza yardımcı olabilir. Geçmiş tarihin idealizasyonu ve tarihin sonradan yeniden inşası çabası Şii araştırmalarında karşılaşılan iki önemli zorluktur¹⁰. Şii yazarlar Şii

⁷ Bozan, *Şii Fırkaların Tasnifi*, 23; Bu yaklaşımı erken dönem kaynaklarda da görmek mümkündür. (İbn Hazm, imamet konusunda Rafizilerin, nassı savunurken, Zeydilerin ise fazileti savunduklarını ifade etmektedir. Bkz. *el-Fasl fi' Milal ve'l-Ehvai ve'n-Nihal*, thk. Muhammed İbrahim Nasr-Abdurrahman Umeyra, Beyrut 1996, 156-157); Özellikle Müfid'in, Şia'yı, imamette nass ile atanmayı esas alan İmamiler ve imamın kendisine açık davette bulunması ve cihada çağırması gerektiğini şart koşan Zeydiler olarak ikiye ayırması dikkat çekmektedir. (Bkz. Müfid, Ebu Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Numan el-Abkari, *el-İrşad fi Ma'rifeti Hucecillahi ale'l-İbad*, Beyrut 1993, II/22-23.)

⁸ Şia'nın zihniyet yapısı ile ilgili bir değerlendirme için bkz. Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlenmeleri*, Ankara 2012; 35-41.

⁹ İspat edilmesi gereken bazı hususlar şunlardır; umumiyetle imamların doğumları mucizevidir, her imam zaten sünnetli doğmuştur, göbek bağları kesilmiştir, doğdukları andan itibaren konuşurlar, her biri önceki imam tarafından tayin edilmiştir, imamların her biri mucize sahibidir ve gizli bir bilgiyle donatılmıştır ve imamlar şehittirler. Bkz. Momen, 23.

¹⁰ Kutlu, 129.

tarihini menkıbevi bir formda anlatma eğilimindedir. Bu durum rivayetlerin sıhhati konusundaki endişeleri de beraberinde getirmektedir.

Şia'nın tarihi esasen Ali b. Ebi Talib zamanından itibaren başlayarak süregelen, farklı zamanlarda Şia'nın ana bünyesinden ayrılan çeşitli fırkaların tarihinden ibarettir¹¹. Başka bir ifadeyle Şia'nın tarihinin bir nevi imamlar tarihi olduğunu söyleyebiliriz. Zeydiyye-İmamiye arasındaki mezhebi farklılaşma da yine mezhep önderleri olarak kabul edilen imamların kişisel görüş farklılıklarını yansıtmaktadır. İktidarı ele geçirme konusunda takip edilecek tutum farklılığı, Zeydiyye-İmamiye farklılaşmasının temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla 122/740 yılında iktidarın kendi hakları olduğu iddiasıyla Emevilere karşı isyan eden Zeyd b. Ali¹² ile kardeşi Muhammed el-Bakır¹³ ve onunla aynı siyasi çizgide olan Cafer es-Sadık'ın¹⁴ tutumu Şia içerisinde günümüze kadar devam edecek olan ayrışmaya yol açmıştır. Zeyd b. Ali hilafetin Ali oğullarına ait olduğuna inanmakta ve bunun için mücadele etmeyi şart görmektedir¹⁵. Buna karşılık Muhammed Bakır'ın ise ondan farklı olarak açıkça mücadele taraftarı olmadığı anlaşılmaktadır¹⁶. Aynı şekilde hem Emeviler hem de Abbasiler döneminde yaşayan Cafer es-Sadık (80-148/699-765) da Zeyd b. Ali'nin 122/740 yılındaki isyanına katılmadığı gibi babasının isyanından kurtularak Horasan'a giden Yahya b. Zeyd, 127/744 yılındaki Abdullah b. Muaviye ve 145/762 yılındaki Muhammed b. Abdillan en-Nefsu'Zekiyye ve kardeşi İbrahim b. Abdillan'ın isyanlarında da yer

¹¹ Eğer bu fırkalar olmasaydı Şia'nın ilk yüzyıl içerisinde yok olabileceği ifade edilmektedir. Bkz. Momen, 45.

¹² Hayatı hakkında bkz. İbn Sa'd, Muhammed, *Tabakatu'l-Kübra*, Beyrut 1994, 4/12; el-Haruni, Yahya b. Hüseyin, *el-İfade fi Tarihi Eimmeti'z-Zeydiyye*, thk. Yahya Salim İzzan, Sa'de 1996, 61-67; Muhalli, Ebu'l-Hasan Hüsameddin Humeyd b. Ahmed, *Kitabu Hadaiki'l-Verdiyye fi Menakibi Eimmeti'z-Zeydiyye*, I-II, trz. yz., 1/137-151; el-Vecih, Abdüsselam b. Abbas, *A'lümü'l-Müellifini'z-Zeydiyye*, Amman 1999, 439-444.

¹³ Ebu Cafer Muhammed el-Bakır b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib, İmamiye'nin beşinci imamıdır. Bkz. Kummi/Nevbahti, *Şii Fırkalar*, çev. Hasan Onat vd., Ankara 2004, 121, 191. Dipnot; Zirikli, Hayreddin, *el-A'lam ve'l-Esma*, Kahire 1954-1959, VII/270-271.

¹⁴ Cafer es-Sadık'ın hakkında geniş bilgi için bkz. Atalan, Mehmet, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Cafer es-Sadık'ın Yeri*, Ankara 2005, 85-148.

¹⁵ Neşvanu'l-Himyeri, 188.

¹⁶ Zeyd'in huruc şartına karşılık Muhammed Bakır'ın, bu durumda bizzat babasının imam sayılmayacağı ifadeleriyle Zeyd'e itiraz etmesi dikkat çekmektedir. Şehristani, 1/181; ayrıca Muhammed Bakır'ın pasif bir politika takip ettiği, döneminin siyasi ve sosyal faaliyetlerinden uzak durduğu görülmektedir. Şii alim Kaşifu'l-Gita, Ali Zeynel Abidin, Muhammed el-Bakır ve Cafer es-Sadık dönemlerinden söz ederken Ali oğullarının yalan, hile ve düzenden ibaret olan siyaetten uzak durduğunu ifade etmektedir. Bkz. Kaşifu'l-Gita, Muhammed Hüseyin, *Aslu's-Şia ve Usuluha*, Beyrut trz., 40; krş. İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdilmelik*, Ankara 2001, 69.

almamıştır¹⁷. Zeyd b. Ali'nin isyanıyla birlikte Hasan ve Hüseyin oğulları siyasi olarak iktidara karşı fiili direnişi tercih edenler ve pasif direnişi tercih edenler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu noktadan hareketle Zeydiyye'nin siyasi orijinli bir hareket olduğunu söylemek mümkündür¹⁸.

Zeyd b. Ali'nin Emevilere karşı 122/740 yılındaki isyanıyla¹⁹ tarih sahnesine çıkan Zeydiyye, Yemen Zeydi devletinin kurucusu el-Hadi İle'l-Hak Yahya b. Hüseyin (298/911)'le²⁰ birlikte müstakil bir mezhep kimliği kazanmıştır²¹. Zeydiyye'yi, Zeyd b. Ali b. Ebi Talib'e uyanlar ve imametin Ali-Fatıma soyundan gelen alim, cesur, zahid ve imametini açıkça ilan ederek, kılıca sarılıp mücadele meydanına çıkan kişinin hakkı olduğuna inanan Şii bir fırka olarak tanımlayabiliriz²². Zeydiyye'yi diğer Şii fırkalardan ayıran hususların başında onların imamet ve sahabe hakkındaki özgün görüşleri gelmektedir. İmamet Zeydiyye'ye göre usulü'd-din'dendir, aklen ve seman vaciptir, Hz. Muhamed'den sonra ümmetin en faziletlisi Ali, sonra Hasan sonra da Hüseyin'dir. Bu ikisinden sonra ise gerekli şartları haiz her kim ise o imamdır²³.

¹⁷ El-Yakubi, Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer. Vehb, *Tarihu'l-Ya'kubi*, thk. Abdülemir Mehna, Beyrut 1993, 2/378; el-Mesudi, Ebu'l-Hasan b. Ali b. Hüseyin, *Murucu'z-Zehab ve Medainu'l-Cevher*, thk. Said Muhammed el-Lezham, Beyrut 1997, 4/148; Şehristani, 1/194; ayrıca söz konusu isyanlar için bkz. Yusuf Gökalp, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, AÜSBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2006, 32-47; Atalan, bütün bu hadiseler içerisinde Cafer es-Sadık'ın siyaset dışı kalmaya çalışması ve iktidara ters düşmemeye özen göstermesinin Abbasilerin kendisine iyi davranmalarına sebep olduğunu ifade etmekte ve onun siyasi liderlikle ilgili açık bir talebini olmadığını altını çizmektedir. Bkz. Atalan, 132.

¹⁸ Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mutezile Etkileşimi*, İstanbul 2010, 37.

¹⁹ İsyanın sebepleri, seyri ve Zeydi hareket açısından önemi hakkında bkz. Gökalp, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, 32-43.

²⁰ el-Haruni, 128-145; Muhalli, 2/213-218; Gökalp, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, 91-118.

²¹ Gökalp, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, 107.

²² Eşari, 65; Şehristani, 1/189; Zeydiyye'nin doğuşu, teşekkül süreci ve Yemen'de yayılışı hakkında geniş bilgi için bkz. Gökalp, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*.

²³ Yahya b. Hüseyin, *Kitab fihi Ma'rifetullah*; 74-77; İbnu'l-Murtaza, Ahmed b. Yahya, Mukaddimetü *Kitabü'l-Bahri'z-Zehhar el-Camiu'l-Mezahibi Ulemai'l-Emsar*, thk. A. el-Curafi, San'a 1988, 92; Kasım b. Muhammed, *el-Esas*, 149; Ancak Zeydilerden Carudiyye fırkası, biraz farklı olarak, imametin vasfen belirlendiği görüşünü kabul etmekte ve Hz. Peygamber'den sonra Ali'nin ve ardından da Hasan ve Hüseyin'in gizli bir nasla (işareten) imam tayin edildiğini savunmaktadırlar. Naşi el-Ekber, 42; Bağdadi, 39; Neşvanu'l-Himyeri, 155; imamet konusundaki bu görüşleri nedeniyle Carudiyye'nin bazen Zeydilerden sayılmadığı görülmektedir. Bkz. Müfid, Muhammed b. Numan, *Evailu'l-Makalat fi Meza-hibi'l-Muhtarat*, tlk. Fadlullah ez-Zencani, Tebriz 1363, 43; Malati, 23.

Zeyd b. Ali isyanı esnasında, taraftarlarından bir grubun sorusu üzerine Ebu Bekir ve Ömer hakkında söylediği olumlu görüşler²⁴ daha sonra taraftarlarının da sahabe hakkındaki algısında yönlendirici olmuştur. Zeyd'in "bu ikisi hakkında iyilikten başka bir şey düşünmem, atalarımın da onlar hakkında iyilikten başka bir şey duymadım" şeklindeki ifadelerinin yanı sıra bütün insanlardan çok hilafetin kendi hakları olduğunu belirttikten sonra onların yani Ebu Bekir ve Ömer'in Kur'an ve sünnetle hükmedip insanlar arasında adaletli davrandıkça bunun onları küfre götürmeyeceğini ifade etmesi büyük önem taşımaktadır. Bu ifadeler Zeydiyye'nin efdal olan dururken mefdulün imametinin caiz olduğu şeklindeki anlayışının temelini oluşturmaktadır ki bu yaklaşımı diğer Şii fırkalarda görmek mümkün değildir. Ayrıca Zeyd'in hilafet için veraseti değil, fazileti ön planda tuttuğu anlaşılmaktadır²⁵. Ayrıca Zeydiler, imamet şartlarını taşıyan iki imamın aynı anda iki farklı bölgede imamet iddiası ile ortaya çıkmalarını da kabul eder. Onlara göre imamet iddiasında bulunan ancak açıkça mücadele meydanına çıkmayarak evinde oturan kişi imam olarak kabul edilemez ve ona itaat etmek de farz değildir²⁶.

Zeyd'e göre Ali b. Ebi Talib, diğer halifelerden daha faziletlidir. Fakat Kur'an ve sünnetle hükmedip adaletli davrandıkça bu onların halifeliğine engel değildir, burada önemli olan Müslümanların maslahatıdır²⁷. İmamda aranan şartlar da Zeydiyye'nin imamet anlayışındaki farkı ortaya koymaktadır. Zeydiyye'ye göre Hasan ve Hüseyin'den sonra bu ikisinin soyundan gelen ve kendi imametini açıkça ilan ederek kendi adına davette bulunan, buluğa ermiş, hür, erkek, alim, zamanının en faziletlisi, cesur, cömert, takva sahibi, adaletli, Allah yolunda cihad eden, zalimlere karşı şiddetli, müminlere karşı güvenilir kişi kendisine itaatın vacip olduğu imamdır ve Müslümanların onunla birlikte hareket etmesi

²⁴ Taberi, *Tarih*, 7/180-181; Bağdadi, 29; İbnü'l-İmad, Ebu'l-Fellah Abdulhay, *Şezeratu'z-Zehab fi Ahbari men Zeheb*, Beyrut trz., 1/158; Emir Hüseyin Bedruddin, *Yenabiu'n-Nasiha fi Akaidi's-Sahihah*, thk. M.b. Zeyd el-Mahatvari, San'a 1999, 392.

²⁵ Neşvanu'l-Himyeri, 187-188; Atalan'ın da belirttiği gibi onlar bu görüşleriyle Şia'nın, Ali b. Ebi Talib'in Hz. Peygamber tarafından imam tayin ettiği ancak sahabenin bunu gizleyerek Ali'ye zulmettiği şeklindeki (İbn Hazm, IV/156) görüşünü reddetmektedir. Bkz. Atalan, 175.

²⁶ Naşi el-Ekber, 42; Şehristani, 1/179-180; ayrıca bkz. Gökalp, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, 75-77; İsa Doğan, *Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 138-150; Atalan, 174-178.

²⁷ Naşi el-Ekber, 42; Sahib b. Abbad, *Nusratu Mezahiibi'z-Zeydiyye*, thk. Naci Hasan, Bağdat 1975, 171; Şehristani, 1/180; İbn Hazm, 5/5; krş. Eşvak Ahmed Mehdi Kuleys, *et-Teccid fi Fikri'l-İmame inde'z-Zeydiyye fi'l-Yemen*, Kahire 1997, 42; Fuad Seyyid, *Tarihu'l-Mezahibi'd-Diniyye fi Biladi'l-Yemen*, Kahire 1988, 224.

gerekmektedir²⁸. Zeyd b. Ali'nin isyan konusundaki tutumu yine sonraki Zeydilerin, kimin imam olması gerektiği konusundaki görüşlerinde yönlendirici olduğu görülmektedir²⁹.

Zeyd b. Ali'den sonra taraftarlarının bir dizi isyan girişimde bulunduğu görülmektedir³⁰. Her ne kadar başarısızlıkla sonuçlansa da bu isyanlar neticesinde Zeydiler müstakil bir topluluk olma yolunda mesafe kat etmiştir. Nitekim merkezi bölgelerde iktidarı ele geçiremeyen Zeydiler, önce Taberistan'da³¹ ardından da Yemen'de Zeydi öğretiler doğrultusunda devlet kurma başarısını göstermiştir³². Siyaseten ayrı bir yol takip eden Zeydiler, itikadi ve fıkhi açıdan da kendilerine özgü öğretiler geliştirmiştir³³. Mutezile'ye benzer şekilde "beş esas" olarak bilinen Zeydi öğretilerin Kasım b. İbrahim er-Ressi³⁴ ve Yahya b. Hüseyin'in tarafından sistemleştirildiği anlaşılmaktadır³⁵. İlk dönemde Carudiyye, Süleymaniyye, Salihyye veya Butriyye gibi fırkalara³⁶ ayrılan Zeydilerin Yemen'de ise Hüseyniyye, Mutarrifiyye ve Muhtaria gibi farklı fırkalara ayrıldığı görülmektedir³⁷. Zeydiler özellikle Sa'da merkezli Kuzey Yemen'de günümüze kadar varlıklarını korumuştur.

²⁸ Er-Rassas, 22-24; Emir Hüseyin Bedruddin, *Yenabiu'n-Nasiha*, 329-330; Yahya b. Hüseyin, *Kitab fihî Ma'rîfetullah*, 78; ayrıca bkz. Gökalp, "Zeydiyye Mezhebinin Görüşleri, Kültürel Mirası ve İslam Düşüncesine Katkıları", *ÇÜİFD.*, c. 7 sayı 2 (Temmuz-Aralık 2007), 103.

²⁹ Zeyd'in bu tutumunun etkisiyle Zeyd b. Ali'den sonra gelen Zeydilerin her fırsatta isyana kalkıştıkları görülmektedir. Ayrıca bu yaklaşımı ile Zeyd takiiyye ve gizli imam fikrinin önünü kesmiş olmaktadır. Bkz. Gökalp, "Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi", *ÇÜİFD.*, c. 7 sayı 2 (Temmuz-Aralık 2007), 61-62.

³⁰ Zeydilerin kendileri tarafından veya Zeydi imamlar adına gerçekleştirilen isyanlar için bkz. Ümit, 127-150; Gökalp, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, 43-50;

³¹ Yusuf Gökalp, *Zeydilik Ve Taberistan'da Yayılışı*, AÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi) Ankara 1999.

³² Gökalp, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, 91-137.

³³ Özellikle el-Hadi ile'l-Hak Yahya b. Hüseyin'in fıkıh konusundaki eserleri Zeydi fıkıhı açısından büyük önem taşımaktadır. Bkz. *Kitabu'l-Ahkam fi Beyani'l-Helal ve'l-Haram*, San'a 1228; *Kitabu'l-Müntehab ve Veyluhu eydan Kitabu'l-Funun*, thk. Yahya Salim İzzan, San'a 1993.

³⁴ Kasım b. İbrahim er-Ressi, *Usulü'l-Hamse*, thk. Muhammed Ammara, (Resailu'l-Adl ve't-Tevhid içerisinde), Mısır 1971, 141; Bkz. Ümit, Ümit, 202-216.

³⁵ el-Hadi ile'l-Hak Yahya b. Hüseyin, *Kitabu Usulü'd-Din*, 62; *Kitab Fihî Ma'rîfetullah*, 49-65; Gökalp, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, 101-118.

³⁶ Naşi el-Ekber, 42-45; Bağdadi, 43; Şehristani, 1/183-189.

³⁷ Neşvanu'l-Himyeri, 156; Muhalli, 2/63; İbnu'l-Murtaza, Ahmed b. Yahya, *el-Münnye ve'l-Emel fi Şerhi'l-Milel ve'n-Nihal*, thk. Cevad Meşkur, Beyrut 1990, 98-99; Gökalp, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, 167-177.

Şia'nın en büyük kolu olan İmamiyye'ye gelince, bu grubu isimlendirmede Rafıza, Kat'iyye, İsna Aşeriyye ve Ca'feriyye gibi kavramlar da kullanılmaktadır³⁸. İmamiyye'nin bir fırka olarak, Cafer es-Sadık'ın adı etrafındaki ilk söylentilerle birlikte oluşmaya başladığı, imametle ilgili tartışmaların, özellikle "kendine itaat farz olan ehl-i beytten bir imam" iddialarının Musa el-Kazım döneminde tebellür ettiği, İmam Rıza döneminde Kat'iyye ile birlikte yeni bir safhaya geçildiği ve Sefirler döneminde ise olgunlaştığının söylenebileceği ifade edilmektedir³⁹. İmamiyye'nin teşekkülünde, on ikinci imam Muhammed b. Hasan el-Mehdi'nin 260/874 tarihinde gaybet ettiği inancı ayrı bir önem taşımaktadır. Muhammed b. Hasan el-Mehdi, şartlar yerine geldiği zaman zuhur edecek ve zulümle dolu olan dünyayı adaletle dolduracaktır⁴⁰.

Adı etrafında, uluhiyet iddiaları gibi bir takım spekülasyonların yapıldığı ve taraftarlarından bazılarının aşırı görüşlere sahip olduğu⁴¹ iddia edilen Cafer es-Sadık'tan⁴² sonra Musa el-Kazım zamanında İmamiyye'nin imamet nazariyesinin temelini oluşturacak tartışmalar söz konusudur. Musa el-Kazım'dan sonra Ali er-Rıza'nın imam olduğunu kabul eden Kat'iyye,⁴³ İmamiyye'nin öncülerini oluşturmaktadır. Hasan el-Askeri'nin ölümünden (260/873) sonra ise Allah'ın yeryüzünde kullarına karşı bir hücceti, halifesi ve onun işlerini yerine getiren, emreden ve yasakları bildiren birinin olması gerektiği düşüncesi on ikinci imamı, babasının halefi, vasisi ve mehdi olarak ortaya çıkarmıştır⁴⁴. İmamiyye ve imamet

³⁸ Rafıza kavramının kullanılışı hicri ikinci asrın başlarına rastlamaktadır. Rafıza kavramı, Zeyd b. Ali tarafından kendisini terk eden ve Muhammed Bakır'a biat eden taraftarları için kullanıldığı gibi, Mugire b. Said'in imametini kabul etmeyerek onu terk edip Cafer es-Sadık'ın imametini kabul edenler için de kullanılmaktadır. bkz. Naşi el-Ekber, 46; Eşari, 61; Malatî, 14. Konuyla ilgili bir değerlendirme için bkz. Atalan, 170-173; Kummi/Nevbahti, 98, 137. Dipnot. Kat'iyye kavramı ise Musa Kazım'ın (183/799) öldüğünü ve ondan sonra da oğlu Ali b. Musa'nın kesin olarak imam olduğunu iddia edenler için kullanılmaktadır. Kummi/Nevbahti, 219.

³⁹ Onat, Hasan, "Şiiğin Doğuşu, İlk Şii Fikirler ve İlk Şii Hareketler", *İslam Mezhepleri Tarihi*, ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu, Ankara 2012, 185; Cafer es-Sadık ve Musa el-Kazım zamanındaki Şii oluşumlarının ise imamiyye'nin öncüleri olarak kabul edilebileceği belirtilmektedir. Bozan, *İmamiyye'nin İmamet Anlayışının Teşekkül Süreci*, 38.

⁴⁰ Tusi, Nasırudin, Muhammed b. Muhammed b. Hasan, *Risale-i İmamet*, Tahran 1335, 25; Kuleyni, 1/338;

⁴¹ Kummi/Nevbahti, 149-163.

⁴² Hiçbir siyasi faaliyete katılmayan ve tamamen ilimle meşgul olan Cafer es-Sadık'ın isminin bir takım gulat fırkalar tarafından istismar edildiğini belirten Atalan'a göre, onun siyasi baskı nedeniyle takiyye yaptığı ve Şii iddialara meylettiği hususu açık değildir, hatta Cafer es-Sadık, Gulat'ın çeşitli alanlarda sınırlandırılmasına sebep olmuş ve onlarla açıkça mücadele etmiştir. O kendisine ilahlık, peygamberlik, vasi ve mehdi sıfatlarını yakıştıracak derecede ileri giden Gulat'la mücadele ederek İsnaaşeriyye Şia-si'nin oluşum sürecine etki etmiştir. Bkz. Atalan, 190-198.

⁴³ Şehristani, 198-199.

⁴⁴ Kummi/Nevbahti, 242-243.

anlayışının teşekkül süreci imamların sayısının on iki ile dondurulmasıyla tamamlanmış gözükmektedir⁴⁵. Kat'iyye çizgisini devam ettirenlerin desteklediği Sefirler dönemi başlamıştır⁴⁶. 328/940 yılında başlayan Gaybet-i Kübra dönemi İmami çizginin bir bütünlük kazanmasına yol açmıştır. Bu süreçte bir yandan nass ve tayin fikri etrafında bir masum imam anlayışı geliştirilirken diğer yandan aşırı fikirlere sahip fırkalardan uzaklaşma yoluna gidilmiştir⁴⁷.

İmametın, usulu'd-dinden olduğunu ve imanın ona inanmakla tamamlanacağını iddia eden İmamiyye'ye göre imamet nübüvvetin devamı niteliğindedir, nass ve tayinle gelen imam dini ve dünyevi hususlarda umumi riyasete sahip olan kişidir. İmama itaat kaçınılmazdır ve imam ismet, ilim, şecaat, fazilet sıfatlarına sahiptir ve yine o ayıp ve kusurlardan uzak, Allah'a en yakın, mükafata en fazla hak sahibi, ayet ve mucize sahibi, zamanının biricidir⁴⁸. Ayrıca rec'at, beda ve takıyye anlayışı⁴⁹ da İmamiyye Şiası'nı Zeydiyye'den ayıran prensipler arasında yer almaktadır. Bu noktada asıl olarak, imametın nass ve tayin ile belirlenmişliği ve imamların sahip olması gereken sıfatlar konusunda Zeydiyye ile İmamiyye Şiası arasındaki farklılığın derinleştiğini söyleyebiliriz.

B. Şii Düşüncede Bir Problem Olarak İmamet

Bu makalenin asıl amacı imamet konusunu ele almak olmadığı için kısaca imamet prensibi çerçevesinde özellikle Zeydilerin reddiyelerine konu olan hususlara değinmek istiyoruz. Şia'ya asıl rengini veren⁵⁰ prensibi umumiyetle bütün Şiiler için usulu'd-dinden sayılmaktadır⁵¹. Ali b. Ebi Talib bizzat peygamberin tayiniyle imam olmuştur. Onu imameti

⁴⁵ Musa el-Kazım döneminden itibaren şekillenmeye başlayan imamet nazariyesi, on birinci imam Hasan el-Askeri'nin ölümünde önce iyice belirginleşmiştir. Hasan el-Askeri'den sonra imamların sayısının sınırlandırılması, mehdilik iddialarının sistemleştirilmesi onun ölümünden sonraya rastlamaktadır. Onun kaim mehdî, on ikinci ve son imam olduğu düşüncesi geliştirilmiştir. Bkz. Bozan, *İmamiyye'nin İmamet Anlayışının Teşekkül Süreci*, 246; Onat, *İmamiyye Şiası*, 196.

⁴⁶ Bkz. Cemil Hakyemez, *Şia'da Gaybet İnanç ve Gaib On İkinci İmam*, İstanbul 2009, 107-120.

⁴⁷ Atalan, 196; Onat, *İmamiyye Şiası*, 197.

⁴⁸ Bkz. Onat, *İmamiyye Şiası*, 203-206.

⁴⁹ Bkz. Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, 236-239.

⁵⁰ Hasan Onat, "Şii İmamet Nazariyesi (Kuleyni, Kummi ve Tusi'nin Görüşleri Çerçevesinde)", *AÜİFD.*, c. XXXII (1992), 90-91.

⁵¹ Müfid, Muhammed b. Numan, *Evailu'l-Makalat fi Mezahibi'l-Muhtarat*, tlk. Fadlullah ez-Zencani, Tebriz 1363, 39; Kummi, Ebu Cafer Muhammed b. Ali İbn Babeveyh, *Risaletü'l-İtkadati'l-İmamiyye*, çev. E. Ruhi Fiğlalı, Ankara 1978, 108; Şiilik hakkında yapılan çalışmalara baktığımız zaman İmamet nazariyesi ve Şiiliğin teşekkülündeki yeri üzerine çok ciddi çalışmaların yapıldığını görmekteyiz. Birkaç örnek olarak şu çalışmalar zikredilebilir; E. Ruhi Fiğlalı, *İmamiyye Şiası*, İstanbul 1984; Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara 1993; "Şiiliğin Doğuşu Meselesi",

Allah tarafından farz kılınmış ve imametın kıyamete kadar onun soyundan çıkmayacağı belirtilmiştir⁵². İmam ise, dini ve dünyevi hususlarda yeryüzündeki umumi riyasete asaleten sahip olan bir insandır⁵³. Şia'da en temel tartışma, imamet görevini yerine getirecek imamın kim olacağı ve nasıl göreve geleceği hususudur. Şia'ya göre, imam, nass ve tayin ile Allah tarafından belirlenmelidir. Bunun bir emir ve zorunluluk olduğunu vurgulayan Şiiler, akli ve nakli delillerle bu görüşlerini temellendirmeye çalışırlar⁵⁴. Tayinin ne şekilde olduğu ve Ali'den sonra vasiyetin kime ve nasıl geçtiği konusunda ihtilaflar bulunmaktadır⁵⁵.

Şia'ya göre Ali b. Ebi Talib'den sonra imamet, vasiyet⁵⁶ yoluyla bir sonraki imama intikal etmektedir. Vesayet fikrinin Mugire b. Said'le birlikte ortaya çıktığı ve vasilik fikrinin h. birinci asrın sonlarına doğru teşekkül etmeye başladığı, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin oğlu Ebu Haşim'in ölümünden sonra ise kitlelere mal olduğu ifade edilmektedir⁵⁷. Şiilik, nispet edildikleri imamlar esas alınarak, imameti Ali'de sona erdirenler, İbnü'l-Hanefiyye eksenli Şiilik, Hüseyini aile eksenli Şiilik, Haseni-Hüseyini aile eksenli Şiilik ve imameti kendi liderlerine intikal ettirenler şeklinde tasnif edilmektedir⁵⁸. Ehl-i Bey'tin kimlerden müteşekkil

AÜİFD., c. XXXVI, Ankara 1997; Mazlum Uyar, *İmamiyye Şiası'nda Düşünce Ekolleri: Ahbarilik*, İstanbul 2000; Mehmet Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Cafer es-Sadık'ın Yeri*, Ankara 2005; Me-tin Bozan, *İmamiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, İstanbul 2009; Cemil Hakyemez, *Şia'da Gaybet İncanı ve Gaib On İkinci İmam*, İstanbul 2009.

⁵² Konuyla ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Atalan, 33-38.

⁵³ Bkz. Onat, *Şii İmamet Nazariyesi*, 91-92.

⁵⁴ Bir imam olmadan Kuran'da açıkça ifade edilen hususlar yaşanabilir ancak ihtilaflı konularda kargaşa yaşanabilir, herkes kendi heva ve hevesine göre hareket edebilir. Dini hükümlerin uygulanması, hac, cihad, iyiliğin emredilmesi ve kötülükten alıkonulması gibi görevlerin eksiksiz olarak yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu sebeple, din ve dünya işlerinde insanların görevlerini yetirene getirebilmeleri, dinin öngördüğü şekilde itaat edebilmeleri gibi zorunlu sebeplerle mutlak olarak her dönemde insanlara rehberlik edecek, tüm ahkamı uygulayabilecek, hata ve günahlardan arınmış, emin ve masum bir imama olması kaçınılmazdır. Böyle bir imamın tespiti insanların ihtiyarı ile değil ancak ilahi irade tarafından mümkündür. Peygamberler gibi imamın atanması ve itaatinin vacip kılınması Allah'a vacip olan bir lütuftur. Ayrıca imamın zorunluluğu ve ilahi irade tarafından atanmışlığına bir takım nakli delillerde mevcuttur. Kuran'dan ve sünnetten çok sayıda delil ileri sürülmektedir. İmamın gerekliliği ve Şiilerin ileri sürdüğü akli ve nakli deliller konusunda geniş bilgi için bkz. Bozan, *İmamiyye Şiası'nın İmamet Tasavvuru*, 40-99;

⁵⁵ Neşvanu'l-Himyeri, 154.

⁵⁶ Vasilik, Şia'ya göre, Hz. Muhammed'in kendisinden sonra imametın Ali b. Ebi Talib'te olacağını vasiyet etmesidir. Bkz. Kuleyni, I/279. Şia, Tebuk seferine giderken Hz. Muhammed'in Medine'de Ali'yi aileden sorumlu vekil olarak bırakırken "Ey Ali Harun Musa'ya göre ne ise senin de bana göre durumun öyledir." şeklindeki ifadesi, Gadir Hum ve Kırtas hadisesi gibi olaylar delil olarak gösterilip Hz. Peygamberin Ali'yi kendisine vasi tayin ettiğini ileri sürmektedirler. Konuyla ilgili bir değerlendirme için bkz. Atalan, 38-43.

⁵⁷ Bkz. Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri*, 128; Atalan, 43.

⁵⁸ Söz konusu tasnif denemesi ile ilgili olarak bkz. Bozan, *Şii Fırkaların Tasnifi*, 26-35.

olduğuna dair bir ittifak söz konusu olmadığı için Haşimoğulları veya Ali oğulları arasında Ehl-i Beyt'in kimlerden oluştuğunun tam olarak anlaşılabilmesi Şiiiler arasında ayrıca bölünme sebebi olmuştur⁵⁹.

Özellikle Zeydiler ve İmamiler başta olmak üzere diğer Şii gruplar arasında farklılaşmaya yol açan sebeplerden birisi de imamların sıfatları konusundaki anlaşmazlıklardır⁶⁰. İmamların sıfatları denilince ilk akla gelen, imamların masumiyeti ve veraset yoluyla aktarılan gizli bilgi sahibi olmalarıdır. Zeydiler, temelde imamların masumiyeti ve gizli bilgiye sahip olması gerektiği fikrine karşıdır. Onlara göre imamların kesbi bir bilgiye sahip olmaları gerekmektedir. Ancak Keysaniyye, İmamiyye ve İsmailiyye gibi Şii gruplar imamların masum olması gerektiğini savunmaktadır. Yine onlara göre imamlar, herkesin sahip olmadığı gizli bir ilimle donatılmıştır⁶¹. İsmet ve ilim sıfatlarının yanı sıra şecaat, efdaliyet, taharet, akrebiyet, ayet ve mucize sahibi olmaları ve infırad gibi sıfatlar imamlara yüklenmektedir⁶². Bu sıfatlar umumiyetle bütün Şii fırkalar tarafından kabul edilmektedir⁶³. Ancak infırad⁶⁴ sıfatı hususunda yine Zeydiler ayrılmaktadır. Zeydilere göre aynı zamanda farklı bölgelerde iki imamın varlığı mümkündür⁶⁵ ve yine efdal olan dururken mefdulün imameti de caizdir⁶⁶. Zeydiyye'nin, özellikle imamet ve imamların sıfatları ve sahabe hakkındaki⁶⁷ farklı görüşleri nedeniyle zaman zaman Şii fırkalar arasındaki yeri tartışılmaktadır. İmamların sayıları ve gaybet konusundaki görüşleri ise yine Zeydiler ve diğer Şii fırkalar arasında ayrışmalara yol açmaktadır. Mehdi'nin kimliği, ne zaman döneceği ve gaybet döneminde

⁵⁹ Ehl-i Beyt kavramının siyasal alana taşınmasıyla birlikte Haşimiler arasında iktidarı ele geçirme kavgası başlamış ve sonunda Abbasiler, Aleviler, Talibiler, Fatimiler, Haseniler, Hüseyiniler, Zeydiler, Caferiler gibi gruplara ayrılmışlardır. Bunların hepsi Ehl-i Beyt'ten oldukları iddiasıyla imamın kendilerinden olması gerektiğini iddia etmişlerdir. Bkz. Sönmez Kutlu, "Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihi Süreç İçerisinde Semerelendirilmesi", *İslamiyat* III (2000) sayı 3, ss. 99-120, 117.

⁶⁰ Kummi, *İtikadat*, 109.

⁶¹ Tusi, Nasiruddin, *Keşfu'l-Murad fi Şerhi Tecridi'l-İtikad*, Beyrut 1988, 340; Müfid, *Evailu'l-Makalat*, 40; ayrıca geniş bir değerlendirme için bkz. Onat, *Şii İmamet Nazariyesi*, 101-105.

⁶² Söz konusu sıfatlar ve Şiiiler için ifade ettiği anlamlar hakkında bkz. Onat, *Şii İmamet Nazariyesi*, 105-107.

⁶³ Zeydilerinde aynı sıfatları kabul ettikleri görülmektedir. Bkz. Kasım b. Muhammed, *el-Esas*, 146-147.

⁶⁴ İnfırad, İmamın zamanın tek ve biricik kişisi olmasıdır. Fitne ve fesadın olmaması için imamın tek olması zorunludur. Tusi, *Risale-i İmamet*, 22.

⁶⁵ Neşvanu'l-Himyeri, 151-152; Eymen Fuad Seyyid, 224.

⁶⁶ Naşi el-Ekber, 43-44; Şehristani, 1/180; Sahib b. Abbad, 89; İbn Hazm, 5/5; Zeydiyye'nin özellikle sahabe hakkındaki bu yaklaşımı onları diğer Şii fırkalardan farklılaştırmaktadır. Bkz. Gökalp, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, 75-77.

⁶⁷ Zeydiyye'nin sahabe hakkındaki görüşleri için bkz. Neşvanu'l-Himyeri, 184-185.

işlerin nasıl yürütüleceği meselesi Şii fırkalar arasında tartışılmaktadır⁶⁸. İmamiyye Şiası'na göre imamın gaybete çekilmesi onun yokluğu anlamına gelmemektedir. Gaybette olan imam yine hüccet kabul edilmektedir⁶⁹.

C. Zeydiyye'nin İmamiyye'ye Yönelik Eleştirileri

İmamiyye Şiası'nın, kurumsal bir dini yapı olarak şekillenmeye başladığı andan itibaren, geliştirdikleri imamet anlayışına yönelik ciddi eleştirilerin olduğu görülmektedir⁷⁰. İmamet konusunda, İmamiyye ile Zeydiyye arasındaki tartışmalar ve reddiyecilik 3/9. Yüzyılın ilk yarısına kadar geri gitmektedir. Bu bağlamda elimizdeki ilk eser, yine ilk sistematik Zeydi kelamcısı olarak kabul edebileceğimiz Kasım b. İbrahim er-Ressi'nin⁷¹ (246/860) "er-

⁶⁸ Mehdi fikri Şii düşüncede oldukça erken dönemden itibaren yer almaktadır. Mesela Muhammed b. el-Hanefiyye'nin ölümünün ardından onun Mehdi olduğunu ileri süren bir grup, onun ölmediğini gaybet ettiğini, Ravda dağında gizlendiğini ve ricat edeceğini iddia etmektedir. O, böylece son imamdır. Bkz. Naşi el-Ekber, 26; Kummi/Nevbahti, 111; ayrıca bkz. Bozan, *Şii Fırkaların Tasnifi*, 28.

⁶⁹ Bkz. Bozan, *İmamiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, 171; Zeydiyye, İmamiyye'nin gaybet imam anlayışını şiddetle eleştirmekle birlikte, Zeydiyye içerisinde de, Carudilerden sayılan bazı grupların Muhammed b. Abdilllah en-Nefsu'z-Zekiyye, Muhammed b. Yahya b. Amr b. Yahya b. el-Hüseyn b. Zeyd'in mehdi olduğu yine Yemen'de ise Hüseyniyye olarak bilinen bir grubun Hasan b. Kasım b. Ali el-Ayyani'nin ölmediğini, ahir zamanda ortaya çıkacak olan beklenen mehdi olduğunu iddia ettikleri nakledilmektedir. Bkz. Neşvanu'l-Himyeri, 156; Hüseyniyye hakkında bkz. Gökalp, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, 168-171.

⁷⁰ Şia'nın imamet konusunda girdiği polemikler, Hişam b. el-Hakem'e (179/795) kadar dayanmaktadır. Hişam b. el-Hakem'in İbadiyye, Mutezile ve Zeydiyye'den bazı isimlerle tartıştığı belirtilmektedir. (Tusi, Ebu Cafer Muhammed b. Hasan, *el-Fihrist*, Beyrut 1983, 208; Müfid, *el-Fusulu'l-Muhtara*, thk. Seyyid Ali Mir, Beyrut 1993, 28)Hicri üçüncü asırda Zeydi Ebu Cafer el-Alevi, dördüncü asırda Kadı Abdulcabbar ve Şerif Murtaza, sekizinci asırda İbn Teymiyye ile Şii ulema arasında yapılan polemiklerin altı çizilmektedir. Bkz. Metin Bozan, "Şii İmamet Nazariyesi Tartışmaları Bağlamında Ahmed el-Katib'e Bir Reddiye: Nezir Haseni'nin Difa'un Ani't-Teşeyyu Adlı Eseri", *FÜİFD.*, c. 15/1 (2010), ss. 17-34, 18-19.

⁷¹ Zeyd b. Ali'den sonra, Zeydiyye mezhebinin şekillenmesinde ikinci sırada gösterebileceğimiz Kasım b. İbrahim er-Ressi, 169/785 yılında Medine'de doğmuştur. Kardeşi Muhammed tarafından onun adına davette bulunması için Mısır'a gönderilmiştir. 202/817 yılında kardeşinin ölümünden sonra Mekke, Medine, Kufe, Rey, Taberistan taraflarından çok sayıda kişi kendisine beyat etmiştir. Mısır'da on yıl kadar kalan Kasım hayatının sonlarına doğru Medine yakınlarında Cebel-i Res'de yaşamıştır. İlimle meşgul olan ve çok fazla siyasete girmeyen Kasım b. İbrahim'in kelim, fıkıh, tefsir gibi alanlarda çok sayıda eseri bulunmaktadır. (el-Haruni, 114-127; Abdullah b. Hamza, Ebu Muhammed b. Süleyman, *Kitabu'ş-Şafi*, San'a 1986, 1/264; el-Muhalli, 2/ 2-13; Ümit, 163-216) Kasım b. İbrahim'le birlikte, akılcı bir yaklaşımla, mezhep esasları Mu'tezile'ye benzer şekilde tasnif edilmiştir. Kasım b. İbrahim'in, "bu beş esas bilmeyen cahildir" diyerek maddeleştirdiği görüşleri, Zeydiyye'nin mezhep esaslarının ilk tezahürü olarak görülmektedir. Bu beş esastan ilk üçü Mutezile'nin tevhid, adalet ve el-va'd ve'l-void prensibiyle örtüşmektedir. (Kasım b. İbrahim er-Ressi, *Usulü Hamse*, 141; krş. Ümit, 202-217; Gökalp, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, 69) Onun yaşadığı dönem dikkate alındığında gerek Zeydiyye'nin gerekse İmamiyye'nin müstakil bir mezhep haline geldiğini söyleyemeyiz. Ancak Zeydilerin Şii gelenek içerisindeki tasnifi, "Rafızı" ve "Teşeyyu" kavramlarının kullanımı, Şiiğin oluşum sürecinin aydınlatılması, 3/9. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan Şii fırkaların tasnifi ve Şii gelenek içerisinde imamet

meselesinin önemini tespit açısından Kasım b. İbrahim'in "er-Red ale'Ravafız min Ehl-i Guluv" risalesi önemli gözükmektedir. Kasım b. İbrahim, Rafızileri, Allah'ın her dönemde ve her ümmete bir nebi ve vasi tayin ettiğini ve Allah için kaim olan, onun hükümlerini bilen, kendisine itaatın ve kendisini bilmenin farz olduğu, dalalette olanı hidayete erdirecek ve cahil birini Allah'ı bilmeye götürebilecek şekilde kendine benzeyen kimsenin olmadığı, durumu ve sıfatları bakımından kendi döneminde biricik olan bir hüccetin varlığını iddia eden kimseler olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, İmamiyye tarafından formüle edilen imamet nazariyesini yansıtmaktadır. Kasım b. İbrahim aynı zamanda teşeyyu fikrini savunanların on üç fırkaya ayrıldığını ve bunlardan cehennemlik olan on ikisinin Rafıziler olduğunu iddia etmektedir. O, teşeyyu fikrini savunmayı Şii düşüncenin sınırı olarak görmekte ve Rafizi kavramıyla da Zeydiler dışında kalan Şii fırkaları kastetmektedir. Bazı kaynaklarda Şia yerine Rafıza kavramının kullanıldığı görülmektedir. (Bağdadi, 40; er-Razi, Fahreddin, *İtikadatu Fıraki'l-Müslimin ve'l-Müşrikin*, thk. Ali Sami en-Neşşar, Beyrut 1982, 52) Kasım b. İbrahim'in imametle ilgili görüşlerine baktığımız zaman, bir imamın gerekliliğinin şart olduğunu belirten ve akli ve nakli delillerle bunu ispata çalışan Kasım'a göre, hadlerin yerine getirilmesi, dinin öğretilmesi, ümmetin ve mazlumların haklarının korunması, insanların iyiye yönlendirilmesi, karmaşanın engellenmesi, farzların yerine getirilmesi, zekât-ların toplanması vs. için belli yetkilerle donatılmış bir imamın olması zorunludur. İmamet farzların en başta gelenidir ve imam olacak kişide Resulullah'a akraba olmak, Allah'ı bilmek, züht ve şecaat sahibi olmak gibi hasletlerin olması gerekmektedir. Ona göre Ali b. Ebi Talib peygamberden sonra imam olması gereken kişidir. O kendisine itaat edilmesi gereken ulu'l-emr'dir. Aynı anda birden fazla imamın varlığını caiz gören Kasım'ın, Ebu Bekir, Ömer ve Ali şeklindeki sıralamayı da kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımıyla onun imamet görüşünün Zeydi öğretileri yansıttığı anlaşılmaktadır. Bu yaklaşım ayrıca Zeydiyye'nin Şii bir mezhep olup olmadığı meselesine de açıklık getirmektedir. (Kasım b. İbrahim er-Ressi, "Fusulu'n fi-Tevhid", Mecmu' Kütüb ve Resail içerisinde, ss. I/647-654; "Tesbitü'l-İmame", Mecmu' Kütüb ve Resail içerisinde, ss. II/133-166; "el-İmame", Mecmu' Kütüb ve Resail içerisinde, ss. II/169-216; "Mesailu'l-Kasım", Mecmu' Kütüb ve Resail içerisinde, ss. II/553-663; Resul Öztürk, *Kasım er-Ressi ve Zeydiyye*, Van 2008, 172-182) Şiiliğin teşekkülünde Şia kelimesinin ne zaman istilahi bir anlam kazandığı önem arz etmektedir. Dolayısıyla "Şiiliği müdafaa etmek, savunmak, Şii olmak" gibi anlamlara gelen teşeyyu kavramının üçüncü asrın ilk çeyreğinde Kasım b. İbrahim tarafından Şiileri tanımlamak için kurumsallaşmış bir ifade olarak kullanılması dikkat çekmektedir. Asgari içeriğinin, Ali b. Ebi Talib'in imametinin nass ve tayinle olduğuna inanmak olduğu vurgulanan teşeyyu kavramının kurumsallaşmış olabilmesi için en azından Şia tabirinin umumileşmesi ve muhteva itibariyle hilafetin, nass ve tayinle Ali'nin hakkı olduğu fikrinin tazammun etmesi gerektiği belirtilmektedir. (Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri*, 19) Kasım b. İbrahim'in Şii fırkalara bakışı, zaman zaman Şii fırkalardan ayrı olarak tasnife tabi tutulan Zeydiyye'nin Şii gelenek içerisinde yer almadığı şeklindeki tartışmalara da açıklık getirmektedir. Zeydiyye'nin usulde Mutezili furuda Hanefi olduğu yönünde iddialar bulunmaktadır. (Abdulaziz el-Makaleh, *Kıraa fi Fikri'z-Zeydiyye ve'l-Mutezile*, Beyrut 1982, 16) Kasım b. İbrahim'in, cehennemlik olarak nitelendirdiği Şii fırkalar şunlardır; 1. Ali'nin ölmediğini, canlı olup Arap ve Acemi sopasıyla güdecek olan Sihabiyye ki bunlara göre Ali bulutların üzerindedir, 2. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin taraftarları olan ve onun ölmediğini, geri geleceğini ve zulümle dolu olan dünyayı adaletle dolduracağını savunan Keysaniyye, 3. Ravendiyye, 4. Vasiyetin Cafer b. Muhammed'e geçtiğini iddia eden Musiyye, 5. Vasiyetin Cafer es-Sadık'tan sonra oğlu İsmail'e geçtiğini ve esasında onun ölmediğini ve gaybete çekildiğini ve ondan sonra da oğlunun imam olduğunu iddia eden Mübarekiyye, 6. Cafer'in oğlu Abdullah'a onun da oğlu Musa'ya vasiyet ettiğini iddia eden Fathiyye, 7. Musa'nın Cafer'in vasisi olduğunu iddia eden Mufaddaliyye, 8. Cafer'in oğlu Muhammed'e vasiyet ettiğini ve onun da kaybolduğunu iddia eden Sibtiiyye (Şümeyyiyye), 9. İmametinin Cafer'den Ebu'l-Hattab'a geçtiğini iddia eden Hattabiyye, 10. Musa'nın diri olup ölmediğini, geri döneceğini ve yeryüzünü adaletle dolduracağını iddia eden Vakıfa ve Memturiyye, 11. Ali b. Musa'nın taraftarları olan Katiyye ve 12. Ali b. Muhammed'in taraftarları olan Beşiriyye. (er-Red ale'Ravafız, 533-539) Kasım'ın Zeyd b. Ali ve ondan sonra Ehl-i Beyt'ten onun makamına geçenler hakkında ümmetin her hangi bir şüpheye düşmediğini ve onların marufu emreden, münkerden alıkoyan, hakıyla cihad eden, bunu da gizli değil açıktan yapan imamlar olduklarının altını çizmektedir. Bkz. Kasım b.

Red ale'r-Ravafız" isimli risalesidir. Ayrıca onun bizzat "er-Red ale'r-Rafıza" isimli bir risalesi daha bulunmaktadır⁷². İmamiyye'ye reddiye bağlamında yazılmış bir diğer kitap ise Zeydi Ebu Cafer el-Alevi'nin (319/931'den önce) "Kitabu'l-İşhad"ıdır⁷³. Ancak elimizdeki reddiyeler içerisinde en sistemli ve geniş çaplı olanı Mansur Billah Abdullah b. Hamza'nın⁷⁴

İbrahim, *er-Red ale'r-Ravafız*, 539,578-579; el-Haruni, 114-127; Abdullah b. Hamza, *Kitabu's-Şafi*, 1/264; el-Muhalli, 2/ 2-13; Ali b. Abdilkerim el-Fudayl Şerefuddin, *ez-Zeydiyye Nazariyye ve Tatbik*, Amman 1985, 16; Ümit, 163-216, 202-217; Gökalp, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, 67-70; Kasım b. İbrahim, *Usulü Hamse*, 141; Gökalp, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, 69.

⁷² Kasım b. İbrahim, "er-Red ale'r-Rafıza", *Mecmu' Kütüb ve Resail'l-İmam el-Kasım b. İbrahim er-Ressi içerisinde*, ss. 515-530.

⁷³ Bu kitap 319/931 ölen Şii İbn Kî'be'nin reddiye amacıyla yazdığı eseri içerisinde bize ulaşmıştır. Bkz. İbn Kîbe, Ebu Cafer er-Razi (319/931), *Nakdu Kitabî'l-İşhad*, (Crisis and Consolidation in the Formative Period of Shi'ite Islam içinde) Princeton (1993), 1171-244.

⁷⁴ el-Mansur Billah lakaplı Ebu Muhammed Abdullah b. Hamza b. Süleyman (614/1217) Yemen'de ikinci Zeydi hâkimiyetinin önemli isimleri arasında yer almaktadır. Kendisine nispet edilen çok sayıda eser sahibi olan Abdullah b. Hamza 561/1165 yılında doğmuştur. Zeydi Ebu Muhammed Hasan b. Muhammed er-Rassas'dan ders alan Abdullah b. Hamza, 583/1187 yılında imametini ilan etmiştir. Zeydi hâkimiyetini San'a ve Zemar'a kadar genişleten Abdullah, Zeydilerin yaşadığı Taberistan bölgesine de dailer göndererek biat almıştır. Zamanının özellikle sonlarına doğru önemli bir kısmını Mutarrifiler ile mücadeleye ayıran Abdullah b. Hamza, neticede Zeydi bir fırka olmasına rağmen düşüklerine hükmettiği Mutarriflere karşı savaş ilan edip onların Sena'a ve Vakaş'taki yurtlarını tahrip etmiştir. Abdullah b. Hamza 614/1217 yılında vefat etmiştir. (el-Muhalli, 2/132-196; Yahya b. Hüseyin b. el-Kasım b. Muhammed b. Ali, *Gayetü'l-Emani fi Ahbarî'l-Katir'l-Yemani*, thk. Said Abdulfettah Aşur, Kahire 1968, 329-406; el-Müeyyed Billah, İbrahim b. el-Kasım, *Tabakatu'z-Zeydiyyeti'l-Kübra (Bulugu'l-Murad ila Ma'rifeti'l-İsnad)*, thk. Abdusselam b. Abbas el-Vecih, Amman 2002, 596-610) Yazmış olduğu "el-Akidetü'n-Nebeviyye" ve "Ecvibetü Mesaili Tetedammene Zikru'l-Mutarrifiyye ve Ahkamuhe" gibi risaleleriyle (Muhalli, 141-144; el-Vecih, 578-585; Bu risaleler, Abdu'l-Gani Mahmud Abdu'l-Ati tarafından *es-Sırau'l-Fikri fi'l-Yemen beyne'z-Zeydiyye ve'l-Mutarrifiyye* isimli kitap içerisinde 2002 yılında yayınlanmıştır.) Mutarrifilerin görüşlerini eleştiren Abdullah b. Hamza diğer taraftan "el-İkdu's-Semin fi Ahkamî'l-Eimmeti'l-Hadin" isimli eseriyle de İmamiyye Şiası'na karşı reddiyelerini ortaya koymaktadır. İkdu's-Semin'de, Abdullah b. Hamza'nın daha önce yazılan reddiyeleri bilmesine rağmen onlara hiç atıfta bulunmamasına, buna karşılık referans olarak Zeydi imamet prensibi üzerine otorite kabul edilebilecek olan, Hazar Zeydilerinden Ali b. Hüseyin b. Muhammed'in (5/11. yy) *el-Muhit bi Usulü'l-İmame* isimli eseri olduğuna dikkat çekilmektedir. Yine, onun, Kadı Abdulcabbar'ın imami doktrininin reddi üzerine yazılan *Mugni* isimli eseri biliyor olmasına rağmen referans göstermediği, Şeyh Müfid ile başlayan rasyonel imamilerin argümanlarını etrafında inşa edilen imami literatürü de göz ardı ettiği, yine en-Numanî'nin Kitabu'l-Gaybe isimli eseri üzerinden eleştirilerini inşa etmesine rağmen bu eseri referans olarak göstermediği ancak bunun yerine Tusi'nin *Tehdibu'l-Ahkam*'ından alıntılar yaptığı eleştirileri dile getirilmektedir. (Maher Jarrar, "Al-Mansur bi-Llah's controversy with Twelver Sh'ites concerning the occultation of the Imam in his Kitab al-Iqd al-tamin", *Arabica* 59 (2012), 323-324). O, kendilerinin, Allah'ın nimetinden dolayı insanlar arasında şeriatı en iyi kendilerinin bildiğini ve insanları yönetmek, işleri idare etmek hususunda en liyakatlı olanların kendileri olduğunu, gaffete düşmelerinin söz konusu olmadığını belirterek Allah'a davet görevine soyunduklarını ve O'nun rızası, emri ve nehyi doğrultusunda hareket ettiklerini belirterek kendilerine biatın vacip olduğunu iddia etmektedir. (Muhalli, 2/159) O, açıkça batını grupları da, küfürle suçladığı Mutarrifilerle benzer bazı görüşleri paylaştığı için eleştirmektedir. (Abdullah b. Hamza, *el-akidetü'n-Nebeviyye*, 138; *el-İkdu's-Semin*, 126-130) Onun amaçları arasında, ilkinin, diğer Şii grupların imamet konusundaki yanlışlıklarını ortaya koymak olduğunu vurgulayan Maher Jarrar'a göre böyle bir girişimin aynı

(614/1217) "el-İkdu's-Semin fi Ahkami'l-Eimmeti'l-Hadin" isimli eseridir⁷⁵. Rivayetlere bakılırsa, söz konusu eserlerin haricinde de bir takım tartışmaların vuku bulduğu anlaşılmaktadır. Hişam b. el-Hakem'in, Süleyman b. Cerir ile tartıştıkları yönündeki rivayetler⁷⁶, el-Hadi ile'l-Hak Yahya b. Hüseyin'in (298/911) eserlerinde mehdi inancı gibi tartışmalı konulara yer vermesi⁷⁷, Yahya b. Hüseyin el Haruni (424/1032) ve Hazar Zeydilerinden Ali b. Hüseyin b. Muhammed'in (5/11 yy) imamet konusunda sonraki Zeydiler tarafından referans olarak gösterilen eserler yazmaları konuyla ilgili örnekler arasında gösterilebilir⁷⁸. Biz konuyu Abdullah b. Hamza'nın eseri çerçevesinde ele almaya çalışacağız. Ancak oldukça erken döneme ait olan Kasım b. İbrahim'in risalesi ise eleştirilerin kökeni açısından büyük önem arz etmektedir. Kasım b. İbrahim'le başlayan ilk eleştirilere kıyasla Abdullah b. Hamza'nın eleştirileri oldukça sistematiktir. Abdullah b. Hamza, zaman zaman eserinde Keysaniyye ve Sebeiyye gibi gulattan saydığı diğer Şii fırkalar arasındaki farklılıklara da işaret etmektedir. İmamet nazariyesi bağlamında, Zeydilerin imamiyye'ye yönelik eleştirilerinin dokuz konu başlığı altında ele alındığını görmekteyiz⁷⁹.

1. İmamette Tayin ve İmamların Kimliği

İmamet nazariyesi bağlamında Zeydiyye'nin öncelikle imamette tayin ve imamların kimliği üzerinde durduğu görülmektedir. Eleştirilerin temelinde ise nass ile tayin konusu yer almaktadır⁸⁰. Abdullah b. Hamza'ya göre, seçimle imameti savunanlara karşılık Ali b.

zamanda onun kimliğine ilmi bir otorite katacak ve imamet iddialarını güçlendirecektir. Yine, dini ve politik açıdan Ehl-i Beyt'in torunlarının mükemmeliyetini ispatlama girişimi, onların Ehl-i Beyt üyesi olmaları hasebiyle sahip oldukları faziletten dolayı imam oldukları yönündeki iddialarını reddeden Mutarifiyye'ye karşı argümanlarını güçlendirecektir. (*Al-Mansur bi-Llah's controversy with Twelver Shi'ites*, 323-324) Abdullah b. Hamza Şii fırkalarından bahsederken onları Zeydiyye'nin dışında Gulat fırkalar, Keysaniyye, İmamiyye ve Kat'iyye olarak tasnif etmektedir. O da Kasım b. İbrahim gibi imamet konusundaki görüşlerine Şia'yı tasnif etmekte, İmami fırkalarından bahsederken de Navusiyye, Mübarekiyye, Sümetiyye, Ammariyye, Zürariyye ve Fathiyye, Mufaddaliyye, Vakıfa ve Memture isimlerini saymaktadır. (Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-Semin*, 45-47; 60-65; 118-125)

⁷⁵ Bkz. Mansur Billah Abdullah b. Hamza b. Süleyman, *el-İkdu's-Semin fi Ahkami'l-Eimmeti'l-Hadin*, thk. Abdusselam b. Abbas el-Vecih, Amman 2001.

⁷⁶ Keşşi, Muhammed b. Ömer, *İhtiyaru Ma'rifeti'r-Rical*, thk. Mehdi er-Recai, Kum 1404, 433, 526.

⁷⁷ Bkz. el-Hadi ile'l-Hak Yahya b. Hüseyin, *Kitabu'l-Ahkam*, 367-369.

⁷⁸ El-Haruni'nin *Kitabu't-Diame fi'l-İmame* isimli bir eserinden ve Ali b. Hüseyin b. Muhammed'in de *Kitabu'l-Muhit bi'l-İmame* isimli eserinden söz edilmektedir. el-Vecih, 672, 1122; ayrıca konuyla ilgili bir değerlendirme için bkz. Maher Jarrar, 323.

⁷⁹ Maher Jarrar, 321.

⁸⁰ Hz. Muhammed'in vefatından sonra ümmet imamet konusunda Ali b. Ebi Talib'in nass ile imam olduğunu savunanlar ve Ebu Bekir'in biat ve seçimle halife olduğunu iddia edenler üzere ihtilafa düşmüşlerdir. Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-Semin*, 42-43.

Ebi Talib'in nass ve tayinle imametini savunanlar, nassın mahiyeti, Ali b. Ebi Talib'den sonra vasiyet, Ali'ye muhalif olanlar ve ilk üç halifeyi Ali'nin önüne geçirenlerin durumu konusunda ihtilafa düşmüştür⁸¹. İmamiyye, Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ı aradan çıkararak fasılasız bir şekilde Ali'nin imam olduğu yönündeki bütün bilinenleri zorunlu kılacak açık bir nassın varlığını iddia etmektedir. Onlara göre, sahabe, Ali'nin imametine karşı çıkan ve bu iddiaları savunan kişiler konusunda hata etmiştir ve Ali'nin imametini savunanlara iftirada bulunmuştur⁸². Kendisine itaatin zorunlu olduğu imama itaat etmeyerek dinin açık hükümlerine karşı gelen sahabiler küfre düşmüştür⁸³. Ali'nin imametine muhalefet edenler konusunda da yine İmamiyye onların da küfre düştüğü iddiasındadır⁸⁴.

Peygamberden sonra fasılasız olarak hilafete en layık kişinin bilgisi, kültürü ve peygamberin vasiyetiyle Ali b. Ebi Talib olduğunu ve ondan sonra da yine peygamberin vasiyeti ve ümmetin icması ile Hasan ve Hüseyin'in imam olduğunu savunan Abdullah b. Hamza⁸⁵, kendileri için Ali ile ilgili kitap ve sünnetten delil olan nasslarla murad edilenin zaruri olarak, açık bir şekilde bilinemeyeceğini, diğer iddialara karşılık kendi görüşlerinin tercih edilmesini sağlayacak delil gerektiğini söylemektedir. Ona göre tartışma, Allah ve resulünün maksadı ve bu konuda muradın ne olduğu hakkındadır⁸⁶. Gulat ve İmamiyye'nin kendilerine bu konuda muhalefet ettiğini belirten Abdullah b. Hamza'ya göre hakkında delil bulunmayan görüş batıldır. Deliller aklın delaletiyle sınırlandırılmıştır ve akıl, kitap, sahih sünnet ve açık icmada bu hususa delalet edebilecek bir burhan bulunmamaktadır⁸⁷.

Hem Kasım b. İbrahim'in hem de Abdullah b. Hamza'nın ısrarla belirttiği gibi, Ali'nin imameti ile ilgili ayet veya diğer rivayetlerin manasında ihtilaf meydana geldiği için, bu nasslardan İmamiyye'nin iddia ettiği gibi bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Bu bir tercih gerektirmektedir. İmamiyye'nin diğer rivayetleri gibi "Gadir Hum" veya "Menzile" hadisi de bunun gibidir. Bu rivayetler tevatür derecesine ulaşmış olsa bile, imamet konu-

⁸¹ Abdullah b. Hamza, *el-Ikdu's-Semin*, 44-45.

⁸² İmamet konusunda sahabenin kötülediği Şiiler arasında Hişam b. el-Hakem, Hişam b. Salim gibi isimler bulunmaktadır. Bkz. Abdullah b. Hamza, *el-Ikdu's-Semin*, 48-49.

⁸³ Abdullah b. Hamza, *el-Ikdu's-Semin*, 55.

⁸⁴ Muhalifler arasında, önce Ali'ye biat eden sonra muhalefet eden Talha, Zübeyr ve Aişe, Maksatlı olarak muhalifet eden Muaviye, Amr İbnü'l-As, Velid b. Ukbe ve taraftarları ile Abdullah b. Vehb er-Rasibi, İbnu'l-Keva, Hurkus ve taraftarlarından oluşan Marikun bulunmaktadır. Abdullah b. Hamza, *el-Ikdu's-Semin*, 56.

⁸⁵ Abdullah b. Hamza, *el-Ikdu's-Semin*, 43; Abdullah b. Hamza'nın Ali'nin fazileti ve imameti konusundaki görüşleri hakkında ayrıca bkz. *Kitabu's-Şafi*, 1/104-140.

⁸⁶ Abdullah b. Hamza, *el-Ikdu's-Semin*, 45.

⁸⁷ Abdullah b. Hamza, *el-Ikdu's-Semin*, 50.

sundaki rivayetlerde İmamiyye diğerlerinden ayrıldığı için, ümmet bu rivayetlerden zaruri bir bilginin meydana geldiğini de kabul etmiştir. İmamet konusunda aynı delilleri ileri sürmelerine rağmen onlara göre, İmamiyye'nin önde gelen âlimleri, makalat yazarları söz konusu rivayetleri yorumlama konusunda aşırıya gitmektedir⁸⁸. Beş vakit namaz, zekat, hac, Hz. Muhammed'in nübüvveti gibi inanılması zaruri olan dinin açık hükümleri konusunda ayrıca bir delile veya yoruma ihtiyaç duyulmamaktadır. Onlara göre, eğer İmamiyye'nin iddia ettiği gibi bu nasslardan maksat zaruri olarak bilinmiş olsaydı iddia sahibi olan İmamilerin bu kadar keşf ve beyana ihtiyaçları olmazdı⁸⁹. Ayrıca, İmamiyye'nin, "biz yalan üzerine ittifak etmeleri caiz olmayacak kadar büyük bir topluluğuz ve Ali'nin imameti konusunda da zaruri bilginin nassı celi ile hasıl olduğunu söylüyoruz" şeklindeki iddialarına da cevap olarak, bunun bir delil teşkil etmeyeceğini, eğer delil sayılacaksa aynı şekilde başka bir çoğunluk olan muhaliflerin de Ebu Bekir gibi başkaları üzerinde ittifak etmelerine rıza gösterilmesi gerektiği ve ayrıca Ali'nin imametini iddia eden İmamilerin sayısının Bedir Ehli'nden fazla olmadığını ileri sürmekte ve bu sayı üzerine bina edilecek imametın de doğru olmayacağını savunmaktadır⁹⁰.

Zeydiler ve İmamiler, Hasan ve Hüseyin'in Ali'den sonra sırasıyla imam olduğu ittifak etmekle birlikte Zeydiler, bu ikisinin Peygamberin tayiniyle imam olduğunu, İmamiler ise Hasan'ın Ali'nin vasiyetiyle Hüseyin de Hasan'ın vasiyetiyle imam olduğu iddiasındadır. Bu ikisinden sonra ise Zeydiler, Ali-Fatıma soyundan gelen, imametini açıkça ilan ederek kendi adına davette bulunan kişinin imametini savunurken⁹¹ İmamiyye, sonraki imamların da nass ve vasiyetle belirlendiğini savunmakta ve imamların sayısını da on iki ile sınırlandırmaktadır⁹².

İlk üç halifeyi Ali b. Ebi Talib'in önüne geçirenlerin durumu konusunda Zeydiyye çok açık bir tutum sergilemektedir. Buna göre onlar, hakkında bulunan nassla en faziletli olan Ali'nin imameti konusunda istidlali terk ettikleri için asi olmuştur. Ancak Zeydilere

⁸⁸ Kasım b. İbrahim, *er-Red ale'r-Ravafız*, 542-543; Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-Semin*, 50.

⁸⁹ Şerif el-Murtaza gibi kelimacıların, ayet ve rivayetleri yorumlama konusunda aşırıya gittiklerini örnek vererek eleştirilen Abdullah b. Hamza'ya göre, zaruri olarak elde edilecek bir bilgi için yoruma gerek bulunmamalıdır. Eğer böyle bir durumun zaruretine ulaştıran nasslar olsaydı bizde onlar gibi bunun delille bilinmesi, delillerin tertibinin nasıl olacağı konusunda ittifaka varırdık, şayet onlar için bu görüşün meydana gelmesinde bir bilgi hasıl olmuş olsaydı aynı durum bizim için de zaruri olarak hasıl olurdu şeklinde ifadelerle itirazlarını teyit etmektedir. Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-Semin*, 51-52.

⁹⁰ Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-Semin*, 52-53.

⁹¹ Naşi el-Ekber, 42; er-Rassas, 22-24; Şehristani, 1/179; Gökalp, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, 76.

⁹² Eşari, 17; Kummi/Nevbahti, 219; Şehristani, 1/199.

göre, canlarıyla, mallarıyla Peygamberi korumak gibi nedenlerle elde ettikleri sevapları bağlamında hallerinden dolayı sahabenin işlemiş olduğu bu günahın, onların iyiliklerini tamamen ortadan kaldıran büyük günah olduğu söylenemez⁹³. Bu yaklaşımıyla Zeydiyye, Ali b. Ebi Talib'in imameti konusunda sahabenin, dinde zaruri olarak bilinmesi gereken hususlara muhalefet ettikleri için küfre düştüklerini iddia eden İmamiyye'ye karşı durmaktadır. Abdullah b. Hamza'ya göre, bu delili olmayan bir batıl bir görüştür. O, Kur'an'daki va'd ve vaid ile ilgili ayetleri⁹⁴ delil getirerek sahabenin haksızlığını ve hakkında nass olan imama itaat etmemelerinin büyük günah olduğu iddialarını da kabul etmemektedir. Çünkü, tek başına zulüm ve günah vaide hak kazanmaya delil olamaz. Ayrıca, Ali ve onun soyundan gelen imamlar, sahabeye karşı fasık veya münafık muamelesinde bulunmamış, eleştirmekle birlikte kötülenememiş, münafıklardan ve fasıklardan beri olduklarını açıkça belirttikleri halde kendilerinin onlardan beri olduklarını ifade eden bir söz söylememiştir⁹⁵.

Ali b. Ebi Talib'in imametini muhalefet edenlerin⁹⁶ durumu ise ayrıca ele alınmaktadır. İmamiyye'nin genel olarak bunların küfre düştüğü iddialarına karşılık Zeydiyye, küfrün, Allah'ı veya isimlerini inkar etmek, peygamberleri yalanlamak gibi günahlara karşılık gelen özel bir isim olduğu gerekçesiyle itiraz etmektedir. Bu günahları işleyen kimseye mirasın haram kılınması, Müslüman kadınlarla nikahtan men edilmesi, Müslüman mezarlığına defnetmemek gibi özel hükümler uygulanması gerekir. Halbuki, İmamiyye'nin tekfir ettiği grupların böyle özellikleri yoktur. Bunlara Müslüman muamelesi yapılmıştır. Abdullah b. Hamza, bunların tamamının değil ancak küfrü gerektiren fiilleri işleyen bazılarının küfre düştüğünü ifade etmektedir. Ona göre, küfre düşmenin ölçüsü; peygamberin dininden zaruri olarak bilinmesi gerekenlere karşı gelmektir. Bu itibarla Muaviye, zina ile doğan çocuğu onun iddiası üzerine kardeş olarak kabul ettiği için, Allah'ın dininden kesin olarak bilinen bir hususa karşı gelmiş ve küfre düşmüştür⁹⁷. Onun bu ölçüsü çelişkili gözükmektedir. Çünkü Muaviye'nin de diğerleri gibi Müslüman hukukuna tabi tutulduğu bilinmektedir.

⁹³ Aynı şekilde bunların küçük günah olduğu da söylenemez. Çünkü küçük günahları zatı itibarıyla ancak Allah bilir. Dolayısıyla Sahabenin durumu Allah'a havale edilir. Bkz. Abdullah b. Hamza, *el-Ikdu's-Semin*, 54.

⁹⁴ 72/Cin, 23; 40/Gafir, 18.

⁹⁵ Allah, peygamberlerden de günah ve haksızlık sadır olduğunu belirtmiş ama onlara tehditte bulunmamıştır. Abdullah b. Hamza, *el-Ikdu's-Semin*, 55-56.

⁹⁶ Ali'nin imametini muhalefet edenler üç gruba ayrılmaktadır; 1. Ali'nin yanında olan ancak savaş yoluyla muhalefete geçenlerden oluşan Talha, Zübeyr ve Aişe ve onların taraftarları, 2. Muaviye, Amr b. As, Velid b. Ukbe Ukbe ve taraftarları, 3. Abdullah b. Vehb er-Rasibi, İbnu'l-Keve, Hurkus ve taraftarlarından oluşan Marikun grubu. Bkz. Abdullah b. Hamza, *el-Ikdu's-Semin*, 56.

⁹⁷ Abdullah b. Hamza, "Çocuk doğduğu yatağa aittir, zina eden erkeğe de recm gerekir." rivayetini esas alarak Muaviyeyi küfürle suçlamaktadır. Abdullah b. Hamza, *el-Ikdu's-Semin*, 57.

2. İmamların Masumiyeti

İmamların masumiyeti konusunda Zeydiyye'nin yaklaşımının yine metodik çerçevede olduğu görülmektedir. Kuran, sünnet, icma ve akıldan⁹⁸, imamın bizzat varlığı ile masum olması gerektiği şeklindeki iddiaları destekleyecek her hangi bir delilin bulunmadığı, imamın kendisinde böyle bir sıfatın olmamasının⁹⁹ da bu iddiaları geçersiz kıldığı, dini sorumluluklarla ilgili bir delil olmayınca da o işin geçersiz olacağına öngörülmesi gerektiği ifade edilmektedir¹⁰⁰. Ümmet için bir imam olması gerektiğinin ötesinde bir icmanın söz konusu olmadığını belirten Abdullah b. Hamza, herkesçe malum olan bir konuda İmamiyye'nin delil olmaksızın ileri sürdükleri iddialarına kuşkuyla baktıklarını ve imamın masumiyeti konusunun tamamen geçersiz olduğunu söylemektedir. "İmam masumdur, hükümler onun aracılığı ile bize ulaşır, şayet masum bir imam olmasaydı hükümlerin sıhhati kesinlikle eksik olurdu" iddialarına ise, "hükümlerin ancak peygamber sayesinde öğrenilebileceği ve ondan başkası için de ismetin söz konusu olamayacağı"¹⁰¹ sözleriyle cevap vermektedir¹⁰².

Zeydilere göre hükümler bilgiye dayalı olmalıdır ve bilgilerimizi de tevatüren elde ederiz. Zanna dayalı ve yalnızca inanma ile bilgi elde edemeyiz. İlim maluma götürür, zan ise ancak zanni bilgiye götürür¹⁰³. Allah'a kulluğumuzun ancak ona layıkı ile ulaştırılan bir yol olması gerekir. İmamın gaybeti de bu çerçevede ilim elde etmeye mani bir durumdur. İmamdan nakledilmemiş bir sorumluluğun inananlardan düşeceği iddiası geçerli değildir, çünkü Allah bizi sorumlu tutmuşsa bizim onu öğrenmemizden başka bir yol yoktur. İmamın şeriatı koruduğu yönündeki iddialar da yine geçersizdir, çünkü Allah'ın bizzat kendisi şeriatın koruyucusudur¹⁰⁴. İmamın ismetinin kabul edilmediği takdirde emrolunan şeye itaat

⁹⁸ Akıl, Kuran, Sünnet, İcma ve Ehl-i Beyt imamları olarak sıralanan Zeydiyye mezhebinin bilgi kaynakları hakkında bkz. Mehmet Ünal, *Zeydiyye'nin Tefsir Anlayışı*, Ankara 2010, 151-164; Fatih Yücel, "Zeydiyye" mad. (Fıkıh), *DİA.*, c. 44 (2013), s. 333-335.

⁹⁹ Zeydi kaynaklarda imamların vasıfları sayılırken onun masum olduğuna dair her hangi bir iddia söz konusu değildir. bkz. Kasım b. İbrahim er-Ressi, *Fusulun fi't-Tevhid*, 1/ 654; el-Hadi ile'l-Hak Yahya b. Hüseyin, *Kitabu'l-Ahkam*, 1/15; Kasım b. Muhammed, *Kitabu'l-Esas*, 146-148.

¹⁰⁰ Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-Semin*, 147.

¹⁰¹ Kasım b. İbrahim'in ifadelerine göre Zeydiler, peygamberlerin küçük günah olarak değerlendirilebilecek bazı hataları olabileceği ancak büyük işlemlerinin mümkün olmadığı görüşündedirler. Bkz. Öztürk, 171.

¹⁰² Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-Semin*, 148.

¹⁰³ İmamiyye'nin ahkâmın tamamı konusunda söyledikleri batıldır ve onların kitapları ihtilaflarla doludur, böylece bildikleri ve anlattıkları da ihtilaftır. Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-Semin*, 148.

¹⁰⁴ Allah kullarına farzları koyar, Allah'ın kulların güç yetiremeyeceği veya bilemeyeceği bir teklifte bulunmamamsı onun adaletinden ve hikmetindedir. Kur'an'da "Sizin dostunuz ancak Allah'tır, resulü-

edilmemiş olduğu iddiası da reddedilmektedir. Çünkü ma'siyet ve taat artık Peygamberin öğretmesiyle bilinmektedir. İnsanlar Allah'a itaat ile emrolunmuşlardır, imamların ismetine inanmakla mükellef değildir. Ayrıca Allah'a isyanın olduğu yerde kula itaat olmaz. İmamda olan cevaz diğer mükelleflerde olan cevazdan başka bir şey değildir, onlar da bizim kulluk etmemiz gibi sorumludur¹⁰⁵.

İmamiyye'nin, nübüvvet-imamet ilişkisi kurarak, imamların peygamber makamında olduğu iddiaları da dile getirilmekte ve böyle bir iddianın ancak Müslüman olmayan biri tarafından ifade edilebileceği, çünkü peygamberin yerine getirmekle zorunlu olduğu bir şeriata bağlı olduğunu ve bunun da kaim olan bir imamın aksine, mucize ve masumiyet gerektirdiği ifade edilmektedir. İmam, bilinen, yerleşik bir şeriatın hükümlerini uygular, eğer bu esnada hükümlerden bir şey eksiltir veya artırır kendisine itaat sakıt olur. Şayet yerleşik şeriatın hükümlerinin uygulanmasında bir masumiyet söz konusu olsaydı, o zaman o uygulamayı yerine getiren emirler ve kadıların ismetinden de söz etmek gerekirdi ki, bu mümkün değildir. İmamın nassla seçilmesinden dolayı bir imtiyaz sahibi olduğu iddiaları da kabul görmemektedir. Abdullah b. Hamza'ya göre, fasık ya da münafık birinin seçilmesi zaten imkân dâhilinde değildir. İmamın görünen şekliyle mümin olması yeterlidir. İnsanlar zahir ile hükmetmek üzere sorumlu tutulmuştur. Söz konusu sıfatları taşıyorsa Ehl-i Beyt'ten olan bir imama ittiba etmek vacibdir. Zahirin arkasında olan şeyle mükellefiyet söz konusu değildir¹⁰⁶.

3. İmamete Delalet Eden Mucizeler

İmamiyye'ye göre, imamların imametlerine delalet edecek olan ve yalnızca imamların kendilerine ait olması gereken ayet ve mucizelerin olması gerekmektedir. Peygamberlerde olduğu gibi imamların imam olduklarının ispatı için mucizelere ihtiyaç hissedilebilir¹⁰⁷. Zeydiyye ise mucizeyi peygamberlikle birlikte düşünmekte ve Allah'ın kendilerine

dür ve Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılan, zekatı veren müminlerdir." buyrulmaktadır. Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-Semin*, 149; bu çerçevede, bazı iddiaları destekleyecek delillerin Kur'an'da var olduğu ancak değiştirildiği veya eksiltildiği yönündeki iddialar da reddedilmekte ve "Onu ancak biz indirdik ve yine onu biz koruyacağız." ayeti delil getirilerek reddedilmektedir. Bu iddiaları dile getirmek akılla çelişkilidir, böyle haberler gerçeği yansıtmamaktadır. Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-Semin*, 149.

¹⁰⁵ Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-Semin*, 153-154.

¹⁰⁶ İnanlar, bir kadı ya da valinin seçilmesi gibi, yalnızca zahir ile hükmetmekle emrolunmuşlardır. Fasık birinin kadı atanmasını söz konusu değilken zahiren fasık olmayan birinin atanması mümkündür. Dolayısıyla inananlara düşen sorumluluk kendilerine açıkça bildirilen hükümlere uygun olarak hareket etmektir. Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-Semin*, 155.

¹⁰⁷ Tusi, *Risale-i İmamet*, 22; Şeyh Müfid, *Evailu'l-Makalat*, 78; Kuleyni, 1/385; Onat, *Şii İmamet Nazariyesi*, 107.

verdiği mucizelerle peygamberlerin davalarında haklı olduklarını ispat ettikleri görüşündedir. Nübüvvetin hakikati mucizedir ve peygamberler haberlerinin doğruluğunu ancak mucize ve delillerle ortaya koyar¹⁰⁸.

İmamilerin, imamlarda mucizenin ortaya çıkmasının gerekliliğine inandıklarını belirten Abdullah b. Hamza, onların iddialarını ispat etmeye çalışırken delil gösterememelerinin bizzat bu iddialarının yanlışlığının ispatı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, hakkında hiçbir delil olmayan inancı benimsemek birbirine zıt olan inançları benimsemek demektir ve İmamiyye'nin rivayetleri hakkın batıl, batılın da hak olduğunu söylemek anlamına gelmektedir¹⁰⁹. İnanmak şart olsun veya olmasın, imamların mucize göstereceğine dair inanç Zeydilere göre boş bir inançtır. Mucizeye imanın vacib olması için bilgi olması gerektiğini, ister istidlali olsun isterse zorunlu olsun akli ve şeri delillerle bunun ortaya konması gerektiğini vurgulayan Abdullah b. Hamza, hakkında akli ve şeri bir delilin bulunmadığını bu iddianın geçersiz olduğunu söylemektedir. Yine o, İmamiyye'yi bağlayan delilin normalde herkesi bağlaması gerektiğini dolayısıyla delil konusunda eşit olan insanların delilin olmadığı bir inancı benimsemek zorunda olmadıklarını eklemektedir¹¹⁰.

Zeydiyye'nin eleştirileri, ileri sürülen iddiaların ispatı hususunda akli ve nakli bir delil olmaması üzerine yoğunlaşmaktadır. Delilin muhakkak surette Allah'a dayanması gerektiğini savunan Zeydilere göre, bütün mükellefler peygamberlerin mucizelerinin bilgisini müşahede ve tevatür haberlere dayalı olarak bilebilirken ancak Kuran'ı yalanlayanlar bu mucizeleri sihir olarak kabul eder. Peygamberlerin mucizesi gibi imamlardan sadır olan bir mucize ise tevatüren veya müşahede yoluyla duyulmamıştır. Bir şeyin teklif edilebilmesi için onun hakkında bir hüccetin bulunması şarttır, ancak böyle bir durumda ümmet hakkında hüccet olan bir şeye itaat edip kabul eder¹¹¹.

4. İmamların İlimi ve Kaynakları

İmamiyye'ye göre, yeryüzünde Allah'ın insanlara hücceti olan imamlar, Allah'ın kendilerine yüklediği sorumlulukları yerine getirebilmek için özel bir bilgiye sahiptir. Bu onların imametinin bir şartıdır¹¹². İmamlar sahip oldukları ilim sıfatıyla, dini ve dünyevi ilimlerden öğrenmeleri gerekli şeyleri bilir. Bu bilgilere sahip olmadan idareye muktedir

¹⁰⁸ Bkz. Öztürk, 170.

¹⁰⁹ Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-Semin*, 156.

¹¹⁰ Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-Semin*, 156.

¹¹¹ Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-Semin*, 157.

¹¹² Şeyh Müfid, *Evailu'l-Makalat*, 77.

olmaları imkansız olur¹¹³. İmamlar, kendilerine veraset yoluyla devredilen nakli ilimlerin yanı sıra gayb alemiyle bağlantı kurmak suretiyle de bilgi elde etmektedir. İmamların gerçek ilimlerinin kendilerine devredilen bu bilgi olduğu ve bilgilendirme sürecinin devam ettiği ifade edilmektedir¹¹⁴. Bu bilgi vasıtasıyla imamlar her şeyi bilir, Allah hiçbir zaman bir soruya vevap veremeyen bir imamı tayin etmez¹¹⁵. İmamlar, söz konusu bu bilgileri tevarüs ve doğrudan işitme veya ilham yoluyla öğrenirler¹¹⁶. İmamiyye'nin aksine Zeydiyye ise imamların kesbi bir bilgiye sahip, ictihad yapabilen alim kişiler olması gerektiği görüşündedir¹¹⁷.

Cafer es-Sadık'ın imametini savunanların, "imam alim olarak yaratılır, ilim onun karakteridir ve yaratılıştan ona verilmiştir, imam gaybı bilir, yedi kat göktekileri ve yedi kat yerin altındakileri bilir, denizlerde ve karada olanları bilir, gece ve gündüz onun yanında eşittir" iddiasında¹¹⁸ bulduklarını dile getiren Kasım b. İbrahim, ilim ve cehalet kavramları üzerinden eleştirilerini yöneltmektedir. Ona göre, bu mahiyette bir ilim Allah'ın sıfatlarından. Peygamberler dahi alim olarak yaratılmamış ve ancak öğrendikten sonra bilgi sahibi olmuştur. İlim ancak öğrenilerek artırılabilir bir şeydir. Peygamber için söz konusu olmayan bir sıfat başka hiç kimse için geçerli değildir. Ayrıca cahil ismi mahluk için geçerlidir. Her alim cahillikten sonra öğrenir. Eğer imamlar öğrenmeksizin alim olsalardı hiçbir vakit yaratılmış olan hiç imam için cahillik söz konusu olmazdı. Bu da tutarsız bir durum oluşturunca¹¹⁹.

¹¹³ Tusi, *Risale-i İmamet*, 21.

¹¹⁴ Kuleyni, Ebu Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak, *Usul mine'l-Kafi*, I-II, Tahran 1389, 1/206; Rıza el-Muzaffer, Muhammed, *Şia İnançları*, çev. Abdülbaki Gölpinarlı, İstanbul 1978, 67.

¹¹⁵ İmamlar göklerde ve yerde olanları, cennet ve cehennemde olanları, olmuş ve olacak şeyleri bilirler. bkz. Onat, *Şii İmamet Nazariyesi*, 104.

¹¹⁶ Gayb aleminden alınan bilginin kapsamı hususunda da tartışmalar sürmektedir. Bu bilginin sınırlı olduğunu savunanların yanı sıra bir sınırlamanın olmadığını ileri sürenlerde vardır. Bunlara göre imam her istediği bilgiyi öğrenebilir, bu imamet için zorunludur. Geniş bilgi için bkz. Onat, *Şii İmamet Nazariyesi*, 104-105; Bozan, *İmamiyye Şiası'nın İmamet Tasavvuru*, 130-152.

¹¹⁷ Buradaki alim sıfatı gereği imamın, tevhide ve adaleti bilecek, dinin usul ve furuunu kavrayacak, din ve dünya işlerinde ümmetin ihtiyacına cevap verecek düzeyde bilgiye sahip olması gerekmektedir. Bkz. Emir Hüseyin Bedruddin, *Yenabiu'n-Nasiha*, 329-330; *el-İkdu's-Semin fi Ma'rifeti Rabbi'l-Alemin*, thk. Yahya Salim İzzan, Sa'da 1995, 53.

¹¹⁸ Kasım b. İbrahim, *er-Red ale'r-Ravafız*, 539.

¹¹⁹ Peygamberin, "Ben bir yaratılmışım, benim bir rabbim var, peygamber değildim, peygamber kılındım, alim değildim bana öğretildi, benim hakkımda gücümün üstünde bir şey söylemeyin" şeklindeki rivayeti ve "sen şaşkındın sana doğruyu gösterdi" (Duha, 7) ayetini delil olarak göstermektedir. Ancak ona göre, buradaki şaşkınlık, şirk delaleti değil sadece şeraitlerden habersiz olmak anlamındadır. Yani peygamber, Allah ona bildirinceye kadar şeraitleri bilmiyordu. Yine "Rabbim ilmimi artır" (Taha 114) ayetinden hareketle artırmanın ancak eksiklik durumunda söz konusu olacağını dile getirmektedir. Ayrıca cehalet Allah'a benzememesi için mahlûkların sıfatıdır. Allah ne cahildir ne de sonradan öğrenmiştir. O, daima âlimdir, yaratıkların hepsi ise bilmezken öğrenmişlerdir. Bu iddia da bulunanlar,

İmamların ilim sıfatı çerçevesinde gaybı bildiklerine dair iddialar ise Zeydilere göre tamamen asılsızdır¹²⁰. İmamiyye'nin bu iddialarını doğrulayacak bir delil söz konusu olmadığı gibi aksine bu iddiaları çürütecek akli ve semi deliller bulunmaktadır. Zeydiler öncelikle gaybın Allah'tan başkası tarafından bilinemeyeceğine dair Kuran'dan bazı ayetleri (Neml, 65; Araf, 188; Ahkaf, 9; Lokman, 34; Şura, 52) ileri sürmektedir. Bu ayetlere göre Allah'tan başkasının gaybı bilemeyeceğini savunmaktadır¹²¹. Ayrıca Zeydilere göre, Allah'ın hitabı bütün insanlara yöneliktir, imamların bundan ayrı tutulması mümkün değildir. Allah'ın kitabını tevil etme ve onda nazar sahibi olma hususunda imamların ayrıcalıklı olmadığı da vurgulanarak, kuranın öğrenilmesi ve üzerinde tedebbür edilmesi bütün insanlara emredilmiştir. Yine peygamberin, Kuran'ı emanet olarak bırakmasının maksadı da onu okumaktır¹²². İmamiyye'nin iddialarının aksine Zeydiler, Hz. Muhammed'in yanı sıra Ali b. Eb. Talib, Hasan ve Hüseyin'in de, onların hayatlarından örnekler vererek gaybı bilmediklerini savunmaktadır¹²³. Abdullah b. Hamza'nın ifade ettiği gibi, Resuller ancak Allah'ın kendilerine öğrettiklerini bilebilir, bu da ancak vahiyle gerçekleşir. Vahiy ise sadece peygamberlere iner, imamlar Allah'ın resulü değildir¹²⁴.

5. İmametın ilanı

Din ve dünya işlerinin düzenlenmesi konusunda imamların gerekliliği hususuna gelince; Zeyd b. Ali başta olmak üzere Muhammed en-Nefsu'z-zekiyye ve diğer imamlar gibi isimlerin imametlerini açıkça ilan etmeleri ve bizzat silahlı mücadeleye katılmaları

iddialarıyla imamlarını Allah'a benzetmiş olmaktadır. Bkz. Kasım b. İbrahim, *er-Red ale'r-Ravafız*, 540-541.

¹²⁰ İmamların gaybı bilmesi, kulların fillerini bilmesi, yerlerini bilmesi, her kişiyi kendi adı ve nesebiyle bilmesi, kalplerde olanları bilmesi gibi iddiaları şaşkınlıkla karşılayan Kasım b. İbrahim, bunların Allah'ın sıfatları olduğunu dile getirmektedir. *er-Red ale'r-Ravafız*, 541.

¹²¹ Peygamberler ve müminler ancak ahrette kâfir, mümin, itaatkâr ve isyancı açığa çıktığı zaman bu durumu görebileceklerdir. Kasım b. İbrahim, *er-Red ale'r-Ravafız*, 542.

¹²² Kasım b. İbrahim, *er-Red ale'r-Ravafız*, 543.

¹²³ Bu konuda çokça örnek bulmak mümkündür; mesela Peygamberin, Halid b. Velid ve Velid b. Ukbe gibi atadığı bazı memurların kendisine ihanet ettiği belirtilerek, peygamberin bunları biliyor olması durumunda onları görevlendirmeyeceği ifade edilmektedir. Yine yapılan antlaşmaya hala bağlı olup olmadıklarını öğrenmesi için Beni Kureyza'ya elçi göndermesinin de anlamsız olduğu örneği verilmektedir. Ali ile ilgili bir örnekte Mısır valisi Kays b. Sa'd hakkındadır. Ali, yeğeni Abdullah b. Cafer'in etkisinde kalarak Muaviye'ye karşı başarılı bir mücadele veren Kays'ı görevden alıyor ve yerine Muhammed b. Ebi Bekir'i tayin ediyor. Ancak gelişmeler Kays b. Sa'd'ın haklı olduğunu gösteriyor. Böylece bu kararında hata etmiş olan Ali b. Ebi Talib'in gaybı bilmediği, şayet bilseydi böyle bir hataya düşmeyeceği belirtiliyor. Aynı şekilde Hüseyin'in Kufe ehli tarafından aldatılmış olması gibi örneklerden hareketle söz konusu isimlerin hiç birisinin gaybı bilmediği dile getirilmektedir. Kasım b. İbrahim, *er-Red ale'r-Ravafız*, 544-547; Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-Semin*, 163-170.

¹²⁴ Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-Semin*, 163.

gerçeğinden hareketle imamette açık davet ve hurucu şart koşan Zeydiler, imamın her zaman görev başında olması gerektiğini savunmaktadır. Kıyam ve cihad eden ve hatta hakkında peygamberden meşhur rivayetler bulunan Zeyd b. Ali'nin imametini kabul etmeyip buna karşılık Muhammed el-Bakır ve Cafer es-Sadık'ın imametini kabul eden İmamiyye'nin, hüccet olan imamın duruma göre kapısını kapatıp perdesini çekse de, zalimlerle barış imzalarsa da karşılıklı olarak can güvenliği verseler de o imamın imameti sahihtir şeklindeki yaklaşımını eleştirmektedir¹²⁵.

İmam olacak kişinin fiilen görevinin başında bulunmasının şart olup olmadığı konusundaki görüş ayrılığı, esasen imam olacak kişinin sahip olması gereken vasıfların neler olması gerektiği ile alakalıdır. İmamiyye fırkasına göre, imamlar, ismet, ilim, şecaat, efdaliyet, taharet, akrebiyet, ayet ve mucize sahibi olmak ve infirad vasıflarını haizdir¹²⁶. İmamın vasıfları konusunda ilk detaylı tasnifi yapan Zeydi Kasım b. İbrahim ise imamın faziletli, çalışkan vs. vasıflarının yanı sıra özellikle takıyye yapmaması gerektiğinin altını çizmekte ve İmamiyye'nin kabul ettiği imamların gizlenerek masiyet işlediklerini vurgulamaktadır¹²⁷. Ona göre hüccet olan imamın herkesi hidayete erdirmesi, herkese kendisini tanıtması zorunludur. Kendisini gizleyen imam hüccet olamaz¹²⁸.

Kıyam ve cihad eden kimsenin yerine oturanın imametinin caiz olamayacağını söyleyen Abdullah b. Hamza'ya göre, kendisini gizleyen imam farzların en yükseği, en şerefli olan cihadı terk etmiştir. Allah cihadı özel olarak imamlara genel olarak da Müslümanlara farz kılmıştır. İmamiyye'nin bu iddiasına bir delil bulmak söz konusu değildir¹²⁹. Burada altı çizilen husus, din ve dünya işlerinin tedviri için imamın fiilen varlığının zorunlu olması gerektiğidir. Gizli olan bir imam ise söz konusu görevlerini yerine getiremez. İmamiyye'ye göre akli ve şeri tekliflerin maslahatları, dini ve dünyevi işler imama bağlıdır. İmamiyye'nin, ancak karizmatik bir imam olduğu takdirde insanlar Allah'a itaate daha yakın olur ve O'na isyan etmekten kaçınır ve imam Allah'ın bir lütfüdür iddialarına itiraz olarak

¹²⁵ Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-Semin*, 170.

¹²⁶ Onat, *Şii İmamet Nazariyesi*, 101-107.

¹²⁷ Kasım b. İbrahim, *er-Red ale'r-Ravafız*, 554-555.

¹²⁸ Kasım b. İbrahim'e göre, hüccet; çalışıp Allah'a davet eden, insanların mallarından bir beklentisi olmayan, helal ve haramı bilen, en doğru, dininde en basiretli, halka en merhametli, Allah'ın yeryüzündeki emini, doğru sözlü, cömert, zahid, Allah'a müştak birisi olmalıdır. Bu özelliklerde İmamiyye'nin imamlarında bulunmamaktadır. Çünkü onlar nefislerini kurtarmak için takıyye yapmışlar, dünyaya rağbet etmişlerdir. İmam diye kabul edilen insanlar humus vs. adı altında insanların ihtiyacı olan paraları kendilerine ayırmışlardır. *er-Red ale'r-Ravafız*, 557-561.

¹²⁹ Farzların ancak cihad ile kaim olabileceğini savuna Abdullah b. Hamza'ya göre, sünnetler de ancak cihad ile can bulur, fey onunla toplanır, zalim onunla kahredilir, düşmanlardan onunla intikam alınır. Bkz. *el-İkdu's-Semin*, 170.

Zeydiler, gizlenmiş olan bir imam anlayışının bu duruma ters olduğunu ileri sürmektedir. Zeydiler, esasen ibadetlerimizin imam olmadan da yapılabileceğini, hatta imam olmasa bile ibadetlerle ilgili teklifin üzerimizden kalkmayacağını belirterek cihad etmek, dini hükümleri yerine getirmek, hadlerini uygulamak vb. şeyler için imamın fiilen var olmasının asıl olduğunu söylemektedir. Ayrıca bir yaptırım olmadan insanların itaat etmesi, masiyetten uzaklaşması mümkün olmayabilir. Eğer İmamiyye'nin dediği gibi olursa imamlarla görevi hatırlatmaktan ibaret olan alim arasında bir fark kalmayacağı gibi belki de vaaz veren alim gizli olan imamdan daha tesirli olacaktır¹³⁰. İmamiyye'nin bu yaklaşımıyla dünyaya meylettğini, refaha yöneldiğini ve sadece teşeyyu ile yetindiğini belirten Abdullah b. Hamza, onların gizli imamı destekleyerek var olan imamı zelil ettiklerini, hidayet ehlini böldüklerini, ehl-i beyti küçük düşürdüklerini ve dolayısıyla ehl-i beytin zulme maruz kalmasına sebebiyet verdiklerini söylemektedir¹³¹.

6. Mehdilik

İmamiyye'ye yöneltilen eleştiriler bağlamında üzerinde durulan konulardan birisi de mehdiliktir. İslam tarihinde, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin mehdi olduğunu iddia eden Keysaniyye¹³² başta olmak üzere hemen bütün Şii fırkalarda mehdilik iddiaları söz konudur. İlk iddialara baktığımız zaman mehdi olarak Hasan b. Ali, Hüseyin b. Ali veya Muhammed b. el-Hanefiyye'nin adı geçmektedir. İmamiyye Şiası'na göre Mehdi, Muhammed b. Hasan el-Askeri'dir. Gizlendiğinden beri hayatta olan, gizli imam olarak isimlendirilen odur¹³³. Zahir imamların bütün ruhi ve manevi vasıflarını taşıyan mehdinin gizliliği bir gün son bulacak ve nihayetinde ortaya çıkacaktır. Onların zuhuru, yalnızca dünyayı zulüm ve adaletsizlikten kurtarmakla kalmayacak sürekli ezilen ehl-i beyti de zafere kavuşturacaktır. Hicri birinci asrın son çeyreğinden itibaren şekillenmeye başlayan mehdi inancı İslam

¹³⁰ Zeydilere göre, İslam topraklarının korunması, Müslümanların himaye edilmesi, sınırların korunması, dini hükümlerin yerine getirilmesi, hadlerin uygulanması, zalimlerle mücadele ve mazlumların hakkının alınması, saldırganın engellenmesi, vergilerin toplanması, humusun toplanması, bidatlerin yok edilmesi ve ayrıca orduların toplanması, ümera ve kadıların atanması için imamın olması gerekmektedir. *el-İkdu's-Semin*, 171.

¹³¹ Zeydi imamların mücadelelerinden örnekler veren Abdullah b. Hamza, Ali'nin her şeye rağmen gizlendiği, sabrettiği iddialarını da reddetmekte ve hem Ali'nin hem de Hasan ve Hüseyin'in Allah'ın hükümlerini hiçbir zaman bırakmadıklarını dile getirmektedir. *el-İkdu's-Semin*, 174-177.

¹³² Kummi/Nevbahti, 109.

¹³³ Şii müminin, her gün ortaya çıkıp geri dönecek diye beklediği kişi odur. Mehdi imamların sonuncusudur. Sünni gelenekte de, ahir zamanda Allah'ın gönderip, yeryüzünü ıslah edecek birinin geleceği beklentisi vardır. Bu durum toplumların buhranlı dönemlerinde bir kurtarıcı beklentisinin tezahürü olarak yorumlanmaktadır. Bkz. Kummi/Nevbahti, 109, 157. Dipnot.

kültüründe de önemli bir yer tutmaktadır¹³⁴. Şii fırkalar arasındaki tartışmanın, mehdinin varlığından ziyade kimliği üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Zeydiler arasında Mehdi ile ilgili en açık ifadelerin ilk önce el-Hadi ile'l-Hak Yahya b. Hüseyin tarafından dile getirildiğini görmekteyiz. Kötülüklerin arttığı ve hakkın değiştirildiğini belirten Yahya b. Hüseyin, Mehdi'nin gelişinin yakın olmasını ümit etmektedir¹³⁵. Abdullah b. Hamza ise, ahir zamanda yeryüzüne gelerek zulümle dolu olan dünyayı adaletle dolduracağına inanılan Mehdi ilgili en çok rivayet eden fırkanın Kat'ıyye¹³⁶ olduğunu belirttikten sonra, kendilerine uymayanlar hariç, görüş farklılıklarına rağmen mehdi konusunda bütün Şiilerin mehdinin geleceği konusunda hem fikir olduklarını belirtmektedir. Ona göre, Mehdi son zamanda ortaya çıkacak olan imamdır. Bütün dünyayı ele geçirecek, din ehli ona itaat edecek, kimliği üzerinde tereddüt edilmeyecek, yeryüzü ona hazinelerini açacak, bolluk ve bereket olacak, onunla birlikte hak batılı yenecektir¹³⁷. Görüşlerini mehdi ile ilgili olarak, Hz. Muhammed, Zeyd b. Ali, Abdullah b. Hasan ve Muhammed b. Abdillan en-Nefsuz'z-Zekiyye'ye atfedilen rivayetlere dayandıran Abdullah b. Hamza, İmamiyye'nin on ikinci imam Muhammed b. Hasan'ın beklenen Mehdi olduğu iddiasından farklı olarak, Mehdi'nin Ali-Fatıma soyundan gelen Muhammed b. Abdillan isminde birisi olacağı görüşündedir¹³⁸.

¹³⁴ Bkz. Atalan, 48-53; Ahmet Yöner, Mehdilik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri, *AÜSBE.*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1998; Yusuf Şevki Yavuz, "Mehdi" mad. *DİA*, c. 28 (2003), ss. 371-374.

¹³⁵ Yahya b. Hüseyin, fitnelerin kat be kat arttığını, Kuran ve Peygamberin sünnetinin devre dışı bırakıldığını, kan dökmelerin çoğaldığını, nikâhların gevşediğini ve gayr-ı meşru ilişkilerin arttığını, içki içmenin, suç işlemenin, rüşvet yemenin, heveslere uymanın, iktidarın zulmünün, şeytanın yolunda gitmenin, arttığını, iyiliklerin emredilip kötülüklerin yasaklanmadığını belirtmekte ve bütün bunların Mehdi'nin geleceğine bir işaret olduğunu ifade etmektedir. Bkz. *Kitabu'l-Ahkam*, 2/367-369.

¹³⁶ Şia'nın çoğunluğunu oluşturan bu fırkaya göre, Cafer b. Muhammed, oğlu Musa b. Cafer'i imam tayin etmiştir, o da imameti oğlu İbn Musa'ya, o da oğlu Hasan b. Ali'ye, o da oğlu gizli ve beklenen Mehdi Muhammed b. Hasan'a devretmiştir. Bkz. Naşi el-Ekber, 47-48; Eşari, 17; Kummi/Nevbahti, 219; Şehristani, 1/199.

¹³⁷ Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-Semin*, 194.

¹³⁸ Abdullah b. Hamza'nın aktardığına göre, *el-Muhit fi'l-İmame*'de yer alan rivayete göre, Mehdi'nin Hasan mı yoksa Hüseyin'in mi soyundan geleceği sorusuna cevaben Mehdi'nin Fatıma'nın soyundan geleceğini ifade etmiştir. Yine başka rivayete göre Zeyd b. Ali, ahir zamanda Ehli Bey'ten gelecek bir Mehdi'nin hak olduğunu belirterek, Mehdi cihada çağırdığı zaman insanlardan ona uymalarını istemektedir. Ayrıca o, Abdullah b. Hasan'ın ise oğlu Muhammed'e "Hiçbir güzel huy yoktur ki sende olmasın, sende bu ümmetin Mehdisisin." dediği ve yine İbrahim b. Abdillan'ın, Basra'da isyan eden kardeşi Muhammed b. Abdillan en-Nefsuz'z-Zekiyye adına davette bulunduğu esnada kendisine Muhammed b. Abdillan'ın Mehdi olup olmadığı sorulması üzerine o da, "Mehdi'nin Allah'ın bir vadi olduğunu belirterek onun kim olduğunun tam olarak belirtilmediğini ancak Mehdi olması halinde bundan kaçacak birisi değildir" dediği şeklindeki rivayetleri esas almaktadır. bkz. *el-İkdu's-Semin*, 195-203; ayrıca bkz. Maher Jarrar, 327-328.

7. Takıyye, Beda ve Ricat

Takıyye, Beda ve Ricat konuları¹³⁹ da Zeydilerin İmamiyye'ye yönelik eleştirilerinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Can ve mal güvenliğini korumak amacıyla inancı gizlemek ve olduğundan başka türlü gözükmek anlamına gelen takıyye, Şii alimler tarafından vacip olarak kabul edilmektedir. Takıyyeyi terk etmekle namazı terk etmenin aynı olduğu ve kaim imam ortaya çıkıncaya kadar ondan vazgeçmenin caiz olmadığı belirtilmektedir¹⁴⁰. Zeydiler, masiyet olarak kabul ettikleri takıyye¹⁴¹ fikrine şiddetle karşı çıkmaktadırlar¹⁴². Kıyamet günü şahitlik etmesi gereken imamların evlerinde oturup, gerçeği gizleyerek hareket etmesi kabul edilebilir değildir.¹⁴³ Takıyyeyi imamların ve nebilerin inancı olarak görece kadar ileri gidenlerin bu konuda, "takıyye benim babalarımın inancıdır" şeklinde zayıf bir takım rivayetlerin ötesinde akli ve nakli her hangi bir delillerinin bulunmadığını söyleyen Abdullah b. Hamza, bu rivayetlerin zannın ağırlıklı olduğu ahad haberlerden başka bir şey olmadığı iddia etmektedir¹⁴⁴. Yine ona göre, takıyyeyi kabul etmek bizi şeratten hiçbir şeye güvenmemeye, hükümlerin sıhhati konusunda kesin bir şey söylememeye götürür. Takıyyeyi izin verirsek, Allah'ın neyi takıyye olarak emrettiği neyi de takıyye olarak yasakladığından ve Allah'ın indirdiğinin dışında hüküm verecek başka bir şey olup olmadığından emin olamayız, bu da dinden çıkmak anlamına gelecektir¹⁴⁵.

¹³⁹ Söz konusu görüşler Şii gelenekte yer alan mezhepler arasındaki farklılaşmanın tezahürleri arasında sayılmaktadır. Bkz. Şehristani, 1/194.

¹⁴⁰ Şeyh es-Saduk'a göre, Kaim imam ortaya çıkmadan önce takıyyeyi terk eden kimse Allah'ın dininden ve İmamiyye mezhebinden çıkmış Allah ve Resulüne muhalefet etmiş olur. *Şii-İmamiyye'nin İnanç Esasları*, 127-128.

¹⁴¹ Kasım b. İbrahim, *er-Red ale'r-Ravafız*, 555.

¹⁴² Abdullah b. Hamza, açıkça dile getirmeseler bile İmamiyye'nin, kapısını kapatsa da, perdesini çekse de, can güvenliği gerekçesiyle zalimlerle barış imzalasada o imamın imameti sahihtir iddiasında buldukları noktadan hareket etmektedir. Bkz. *el-İkdu's-Semin*, 170.

¹⁴³ "Siz insanlara gönderilen en hayırlı ümmetsiniz, iyiliği emreder, kötülükten sakındırır ve Allah'a iman edersiniz." (Ali İmran, 110) ayetini delil olarak gösteren Kasım b. İbrahim, Zeyd b. Ali ve ondan sonra Ehl-i Bey'ten onun makamına geçenlerin hepsinin iyiliği emretmiş, kötülükten alıkoymuş olduklarını, Allah yolunda hakkıyla cihad ettiklerini ve bunu da gizliden değil açıktan yaptıklarını vurgulamaktadır. Bkz. *er-Red ale'r-Ravafız*, 580.

¹⁴⁴ Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-Semin*, 179.

¹⁴⁵ Takıyyenin, üstelik, "imamlar şeriatin hükümlerini açıklamak için gereklidir" şeklindeki İmami görüşe aykırı olduğunu söyleyen Abdullah b. Hamza'ya göre, imamın görevi zalimlere karşı çıkmak, dinin hükümlerini yüceltmek, hak yol üzere olanları korumaktır. Aksi takdirde imama gerek olmaz. Takıyye imamı imamet makamından düşürür. Çünkü takıyye olsun diye nehyettiğinden veya emrettiğinden emin olamayız. Ayrıca takıyye, yalan söylemeyi veya gizlemeyi caiz hale getirir, bu ise bizi imama, peygambere ve hükümlere güvenmemeye götürür. Bu durum ise takıyyeyi geçersiz saymayı gerektirir. Bkz. *el-İkdu's-Semin*, 179.

İmamiyye'nin, gizli imamın hüccet olarak kabul edilebileceği iddiasına karşılık, Zeydiler, imamın sadece bir topluluğu değil herkesi hidayete erdirmesi ve herkese kendisini tanıtmamasının vacip olduğunu belirterek, kendisini gizleyen, insanların ismini dahi bilmedikleri, tanımadıkları birinin hüccet olamayacağını savunmaktadırlar¹⁴⁶. Ancak peygamberler ve onların vasilerinin hüccet olabileceğini belirten Kasım b. İbrahim, İmamiyye'nin "Firavun ailesinden imanını gizleyen bir adam" (Gafir, 26) örneğine karşılık buradaki kişinin her hangi birisi olduğunu, bir hüccet olmadığını altını çizmektedir. Firavun ailesinden olan mümin, Allah insanlara açıklamadan önce imanını gizlemiştir. Hüccet kendini gizleyemez. Üstelik puta tapanlar arasında olmasına rağmen Allah insanlara açıkladıktan sonra o kişi kendini gizlememiştir. Hâlbuki imam, Allah'ın ve peygamberinin tanındığı bir ülkededir ve Peygamberin açıklamasından sonra artık bilginin gizlenmesi mümkün değildir. Benzer şekilde Peygamberin de kendisini gizlemesi söz konusu değildir. İmamlar, eğer peygamberlerin konumundaysa onların da peygamberler gibi her türlü güçlüğe dayanması gerekmektedir¹⁴⁷.

Allah için bilgisizlikten veya yeterince bilememekten dolayı bir işten vazgeçerek başka şekilde davranmasının mümkün olmadığını ifade eden İmamiyye'ye göre Beda', Allah'ın maslahata uygun şekilde izhar ettiği şeyi imha edip ayrı bir tarzda izhar etmesidir. Onlar, Rad suresi 19. ayette geçen "Allah dilediğini siler, dilediğini de bırakır..." ifadesine dayanarak beda'yı caiz kabul etmektedir. Kevni maslahatlar gereği Allah istediği zaman bir işi batıl kılıp onun yerine başka bir işi ikame edebilir. Nesh anlamına gelen beda' inancı,¹⁴⁸ Cafer es-Sadık'ın oğlu İsmail'in babasının sağlığındayken ölmesi üzerine ortaya çıkmıştır¹⁴⁹. Abdullah b. Hamza'ya göre, beda', yaratılmışların bir vasfı olup Allah ondan münezzehtir. Çünkü beda', gelecekte olacakları bilmeyen ve başlangıçta ne olacağını bilmesi durumunda söylediğini söylemeyecek veya yaptığını yapmayacak kişi için söz konudur. Şayet beda' söz konusu olsaydı Allah'ın ya da Resulünün söylediği hiçbir şeye güvenilmezdi. Bu ise Allah hakkında suizanna sebep olurdu. Beda'yı kabul etmek, Allah'ın olacak şeyler hakkında haberinin olmaması anlamına gelir ki, bu yalan olur, yalan da çirkindir.

¹⁴⁶ Ayrıca kendisini gizlediği için insanların onu bilememesinin de bir mazeret olamayacağını düşünmektedirler. Kasım b. İbrahim, *er-Red ale'r-Ravafiz*, 557.

¹⁴⁷ Hüccet insanlara karşı hüccet olandır, Allah'ın dininde kimseyi aldatmaz. Peygamber asla kendini gizlememiş ve kimseyi de aldatmamıştır. Müddesir, 1-2 ve Araf 158 ayetlerinde belirtildiği gibi, Peygamber hiç kimseden korkmadan, Allah'ın emrine uymuş ve her türlü güçlüklerle göğüs germiştir. Böylece insanlara karşı hüccet olmuştur. İştene, karşı çıkana, havasa, avama, beyaza, siyaha kim olursa olsun tebliğini yerine getirmiştir. Kasım b. İbrahim, *er-Red ale'r-Ravafiz*, 558.

¹⁴⁸ Şeyh Müfid, *Evailu'l-Makalat*, 94.

¹⁴⁹ Avni İlhan, "Beda" mad., *DİA*, c. 5 (1992), ss. 290-291; Ethem Ruhi Fiğlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir 2011, 347; Cevad Meşkur, 76.

Allah'ın çirkini yapmaması ise usulü'd-din meselesidir. Allah gaybı bilendir¹⁵⁰. Eğer Allah beda' yaparsa bu yaratılan için olası bir durum haline gelir. Beda', Allah'ın va'd ve vaidine, sevap ya da cezaya dair haberlerine olduğu gibi ayrıntı kabilinden söylenen diğer dini hükümlere güvenilmemesine yol açar. Allah'a noksanlık izafe etmek anlamına gelen beda'ya inanmak Abdullah b. Hamza'ya göre, dinden çıkmaya sebep olur¹⁵¹.

Şii düşüncede, "Allah'ın, ölenlerin bir bölümünü öldükleri surette dünyaya getireceğine, böylece de bir bölüğün yükseltileceğine, bir bölüğün alçaltılacağına, gerçeklerin, haklı olduklarının, zalimlerin haksız olduklarının meydana çıkacağına inanmak" şeklinde tarif edilen ricat¹⁵² konusuna gelince; Zeydilere göre bu da hakkında inanmayı gerektiren her hangi bir delilin bulunmadığı ve bir Müslümanın inanmaması gereken bir anlayıştır¹⁵³. Peygamberin bildirdiğine göre, tekrar diriliş ahrette olacaktır ve ondan önce bir hayat söz konusu değildir. Ricat, küfrü gerektiren ve Müslümanlar arasında tartışma konusu dahi olmayacak bir meseledir. İmamların, kendi dönemlerinde ortaya çıkan bu görüşleri inkar ettiklerine dair rivayetler bulunmaktadır¹⁵⁴.

Sonuç

Zeyd b. Ali'nin, 122/740 yılında, iktidarın kendi hakları olduğu iddiasıyla, Emevilerle karşı gerçekleştirdiği isyan girişimi Şiiliğin teşekkül süreci içerisinde önemli kırılma noktalarından birini oluşturmuştur. Muhammed el-Bakır ve ardından Cafer es-Sadık ile Zeyd b. Ali ve onun yolundan gidenlerin siyasi tercihleri süreç içerisinde itikadi bir çizgiye kaymıştır. Hicri ikinci ve üçüncü yüzyıllar imamet konusundaki görüş ayrılıkları sebebiyle Şiiliğin fırkalaşma dönemi olmuştur. Diğerlerine nazaran Zeyd b. Ali'nin imamet konusunda açık davet ve hurucu esas alan yaklaşımı Zeydilik adı altında ılımlı ve uzlaşmacı karaktere sahip siyasi-itikadi bir Şii fırkayı ortaya çıkarmıştır. Öte yandan, imamların açık bir nass ve tayinle atandığını iddia eden, imamların sayısını on iki ile sınırlayan, veraset yoluyla elde

¹⁵⁰ Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-Semin*, 184.

¹⁵¹ Beda' inancı, imamların va'd ve vaidlerine, beda' yaptıkları gerekçesiyle güvenilmemesine yol açacaktır. Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-Semin*, 185.

¹⁵² Şeyh Müfid, *Evailü'l-Makalat*, 45-46; Rıza el-Muzaffer, 63; İlyas Üzüm, "Rec'at" mad., *DİA.*, c. 34 (2007) ss. 504-506; Fıçlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 347.

¹⁵³ Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-Semin*, 180.

¹⁵⁴ Söz konusu rivayetlerden birinde, Muhammed el-Bakır, bir topluluğun kendileri ve düşmanlarının dünyaya geri dönecekleri ve Allah'ın onlar eliyle düşmanlarından intikam alacaklarına dair ileri sürdüğü iddianın sorulması üzerine, Allah'ın ahretteki cezalandırmasının ceza olarak yeteceğini ifade eder. Ayrıca, rivayete göre Muhammed el-Bakır, Ehl-i Beyt'ten ölen erkeklerin geriye kalan kadınlarıyla evlendiklerini ve şayet geri ricat söz konusu olursa kimin hangi kadınla tekrar evleneceğinin izah edilemeyeceğini söylemektedir. Bkz. *el-İkdu's-Semin*, 181-182.

edilen gizli bir bilginin varlığından söz eden, beda, ricat ve takıyye anlayışına sahip İmamiyye Şiası ise tarihten günümüze Şii nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturmuştur.

Zeydiyye-İmamiyye farklılaşması esasen bir zihniyet farklılaşması olarak karşımıza çıkmaktadır. Zeydiyye'nin akılcı, ılımlı, uzlaşmacı yaklaşımına karşılık özellikle Ahbarilik olarak bilinen ilk dönem İmamiyye Şiası'nın nakli esas alan, katı ve dışlayıcı bir yaklaşımı temsil ettiğini söyleyebiliriz. Bu durum beraberinde bir metot farklılaşmasına da yol açmıştır. Siyasi alanda aktif mücadeleyi savunan Zeydilere karşılık İmamiyye'nin pasif tutumu onların imam algılarının oluşmasında yönlendirici olmuştur. Nihayetinde, "imamın vasfen belirlendiğini iddia edenler" ve "imamın açık nasla belirlendiğini iddia edenler" olmak üzere iki ana grubun ortaya çıktığı görülmektedir. Bütün Şiiler, bir imamın vacip olduğu konusunda hem fikir olmakla birlikte imamın kimliği, seçim şekli, görevleri ve sahip olduğu vasıflar hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bu noktada Zeydilerin, imam olacak kişinin imametini açıkça ilan ederek, kendi adına davette bulunması ve bizzat kılıca sarılarak mücadeleye atılması ve yine imamların kesbi bir bilgi sahibi olmalarını şart koşarak takıyyeyi ve gizli bilgiyi kabul etmemeleri ayrışmanın derinleşmesine yol açmıştır.

Zeydiyye-İmamiyye farklılaşması süreç içerisinde siyasi-itikadi bir mücadele şekline almıştır. Bu aynı zamanda bir varlık mücadelesinin tezahürü olarak yorumlanabilir. Fırkalar birbirlerine karşı savunmacı ve reddiyeci bir tutum içerisine girmişlerdir. Söz konusu mücadele zamanla tek taraflı, dışlayıcı bir polemige dönüşmüştür. Bu makalede, Zeydiyye'nin imamiyye'ye yönelik eleştirilerinin tespitinde esas aldığımız "er-Red ale'r-Ravafız" ve "el-İkdu's-Semin fı Ahkami Eimmeti'l-Hadin" isimli eserler örneğinde olduğu gibi Zeydi ve İmamiler tarafından kaleme alınan eserlerin adı ve içeriğinden tarafların yaklaşımı hakkında fikir edinmek mümkündür. Yine de Zeydi öğretilerin bütünlüğünü dikkate aldığımızda, Zeydiyye'nin yaklaşımının, İmamiyye'nin imamet anlayışına yönelik köklü bir eleştiri olduğunu söyleyebiliriz. Tabi burada amacın, makalatçı bir zihniyetle, doğrudan karşı tarafın görüşlerini geçersiz kılmaya yönelik olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Eleştiriler muhakkak karşılıklı olarak değerlendirilmelidir. Bu bir makale kapsamını aşacağı için biz burada Zeydiyye'nin eleştirilerini ele aldık. Zeydi-İmami farklılaşmasını göstermesi açısından bunun önemli olduğu kanaatindeyiz. Ancak İmamiyye Şiası'nın Zeydilik algısı ve eleştirileri ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur.

Bu makale çalışmasından hareketle Zeydiyye'nin İmamiyye'ye yönelik eleştirilerini; rivayet eleştirisi, yöntem eleştirisi ve içerikle ilgili eleştiriler olmak üzere üç ayrı kategoride değerlendirebiliriz. Kasım b. İbrahim ve Abdullah b. Hamza'nın esas aldığımız eserlerinde, İmamiyye'nin, Ehl-i Beyt'ten gelen bazı rivayetleri görmezlikten geldiği ve iddialarını delalet değeri olmayan zayıf/ahad rivayetlere dayandığı iddiası, rivayet eleştirilerine

temel dayanak teşkil etmektedir. İmamiler, sahih rivayetler dururken problemlı rivayetleri kullanmakla itham edilmektedir. Zeydilere göre, bu yaklaşım Kur'an'a ve Ehl-i Beyt'e dola-yısıyla dinin açık hükümlerine muhalefet etmeye yol açmaktadır. Onarın ileri sürdüğü, akılla da çelişen delilleri zaruri bilgi ihtiva etmemektedir. Bilgi kaynağı olarak Akıl, Ku'ran, Sünnet ve İcma'yı kabul eden Zeydiler, kendi görüşlerini temellendirebilmek için sürekli olarak söz konusu kaynaklara atıfta bulunmaktadır. Ancak kendilerinin de, belli rivayetlere itibar ettikleri şekildeki eleştiriden uzak olduklarını söyleyemeyiz.

Yöntemle ilgili eleştiriler ise, görüşlerin delillendirilmesi ve rivayetlerin yorumlan-masında gösterdikleri tutum üzerine yoğunlaşmaktadır. İmamiyye'yi delile dayanmaksızın görüş beyan etmekle suçlamaktadırlar. Tek başına iddianın yeterli olamayacağını söyleyen Zeydiler, akli veya nakli her hangi bir delil söz konusu değilse ispatın mümkün olamayaca-ğını ifade etmektedir. Bu açıdan delile dayanmayan görüş batıldır ve teklifin umumi olması gerekir. Burada delilin değeri üzerinde duran Zeydilere göre, mesela tek başına sayısal çoğunluğun delil olarak gösterilmesinin eleştirisinde olduğu gibi, delilin zaruri bilgi içermesi gerekir. Şayet ortada zaruri bir bilgi varsa herkesin bunun üzerinde icma etmesi gerekir. Delile dayanmaksızın karşılıklı iki iddia söz konusu ise her iki tarafın görüşüne de rıza göstermek gerekir. "Gadir Hum" veya "Menzile" gibi rivayetlerin manasında ihtilaf meydana geldiği için Zeydiler, bu rivayetlerden İmamiyye'nin iddia ettiği sonuçlara ulaşmanın müm-kün olmadığını söylemektedir. Zeydilerin, özellikle üzerinde ihtilaf edilen tartışmalı bir konunun inanç esası olmayacağı yönündeki iddiaları dikkat çekicidir. Bir görüşün inanç esası olabilmesi için üzerinde icma edilmiş olması gerekmektedir. Bu yüzden Zeydilerin, imam olduğunu iddia ettiği isimlerin adı ve vasıfları üzerinde ümmetin icması olduğunu vurgulamaları önemlidir. Onlara göre, İmamiyye'nin ileri sürdüğü iddialar çelişkili, kafa karıştırıcı ve sistematik değildir. Bu yönüyle onların iddiaları usulü'd-dinden sayılamaz.

Zeydiyye, siyasi açıdan sorumsuz davranarak Ehl-i Beyt'i bölmekle suçladıkları İmamileri, tarihsel tecrubeyi görmezden gelmekle ve Zeyd b. Ali ve Muhammed en-Nefsu'z-Zekiyye gibi kendi adına açık davette bulunup mücadeleye çıkan ve icmayla ima-meti sabit olan imamlar yerine kendini gizleyen isimleri imam kabul etmekle sorgulayıcı bir yaklaşım içerisinde oldukları görülmektedir. Zeydilerin, imamet nazariyesinin pratik hayatla irtibatını kurmaya çalışarak, imamların fonksiyonlarını tartışmaya açmaları ve İmamiyye'yi gerçeklerden uzak kalmakla, yorumlarında aşırıya gitmekle itham etmelerinin önemli oldu-ğu kanaatindeyiz. Bu noktada, buluğa ermemiş bir çocuğun veya gaib bir kişinin hüccet olamayacağı ve özellikle hadlerin uygulanması, cihad farzının yerine getirilmesi gibi, din ve dünya işlerinin tedviri açısından önemli olan konularda imamın fiilen varlığının şart koşul-ması dikkat çekmektedir. Kendini gizleyen ve sadece mahdut bir toplulukla irtibat kuran

veya ancak o topluluğu hidayete erdiren kişinin hüccet olamayacağı ve hatta böyle bir durumda inananların üzerinden teklifin düşeceği görüşünün köklü bir eleştiri olduğu söylenebilir.

Yöntem açısından dikkat çeken hususlardan biri de Zeydiyye'nin eleştirilerini bir kavramsal çerçeve üzerinden yürütmeye çalışmasıdır. Kasım b. İbrahim'in, "teşeyyu" kavramından hareketle "Rafıza" ve "Gulat" kavramlarıyla Şia'nın sınırlarını çizmeye çalışması gibi Abdullah b. Hamza'nın, iman, küfür, büyük günah, fısık ve isyan kavramlarının neye tekabül ettiğini tartışması önemlidir. Zeydilere göre küfür, Allah'ın dinini inkar ve yalanlamaya tekabül eden özel bir günahdır. Bu açıdan onların, diğer halifelerin imametini caiz sayan sahabe hakkında "istidlali terk ettikleri için asi olmuşlardır, bu küfürü gerektiren büyük bir günah değildir" demeleri dikkat çekicidir. Zeydiyye'ye göre, tek başına zulüm ve büyük günahın vaide delil teşkil etmeyeceği yaklaşımı da bu çerçevede değerlendirilebilir. Yine, mahiyeti itibarıyla ilmin, öğrenilebilecek karakterde bir şey olduğunun altını çizen Zeydilerin bilginin; tesadüfen veya yalnızca inanarak elde edilebilen bir kazanım olmadığını kabul etmeleri onların eleştirilerine temel teşkil etmektedir. Bilgiyi zaruri ve zanni olmak üzere ayırmaları, ancak beş vakit namaz, hac ve oruç gibi açık hükümlerin zaruri bilgi kapsamına girebileceğini ve dolayısıyla İmamiyye'nin zanni bilgiye dayalı olarak hareket ettiğini söylemeleri altı çizilmesi gereken noktalardandır. Akli ve sem'i olmak üzere delilleri iki kısma ayıran ve söze anlam kazandırabilmek için metnin/haberin aslına bakılmasını şart koşan Zeydilerin, eleştirilerini ilahi-beşeri, mutlak-mümkün, nübüvvet-imamet, alim-imam ayrımını dikkate alarak kurguladıkları görülmektedir.

Eleştirilerin, içeriği itibarıyla, imamet meselesi üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Şia'nın mümeyyez görüşü olarak kabul edebileceğimiz imamet nazariyesi açısından Zeydiyye ile İmamiyye'nin temelde iki farklı yaklaşımı temsil ettikleri görülmektedir. Eleştirilerin odağında, imamın açık bir nasla tayininin ve Hasan ve Hüseyin'den sonra imamet vasiyetle sonraki imama devrinin yanlışlığı yer almaktadır. Bu çerçevede, veraset yoluyla elde edilen gizli bilginin, imamların masumiyetinin ve takıyyenin kabul edilemeyeceği, gaib imamın hüccet olamayacağı, beda' ve ricat görüşlerinin dinin açık hükümlerine aykırı olduğunun altı çizilmektedir. İmamiyye'nin, imamları peygamber makamında gördükleri ve hatta gaybı bilmek gibi Allah'a ait sıfatları imamlara hasrettikleri yönündeki eleştiriler oldukça ciddi boyuttadır. Zeydiyye'ye göre Allah'ın hitabı bütün insanlara yöneliktir, imamların bundan ayrı tutulması mümkün değildir. Allah'ın kitabını tevîl etme ve nazar sahibi olma hususunda hiç kimse ayrıcalıklı değildir. Zeydiyye'nin ancak sonradan öğrenmeyle bilgi sahibi olunabileceği iddiası, İmamiyye'nin imamet nazariyesine temelden karşı çıkması anlamına gelmektedir.

Kaynaklar

- Abdulaziz el-Makaleh, *Kıraa fi Fikri'z-Zeydiyye ve'l-Mutezile*, Beyrut 1982.
- Atalan, Mehmet, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Cafer es-Sadık'ın Yeri*, Ankara 2005.
- el-Bağdadi, Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed, *el-Fark beyne'l-Fırak*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire trz.
- Bozan, Metin, "Şii Fırkaların Tasnifi, Nispet Edildikleri İmamlar Eksenli Bir Deneme", *DÜİFD.*, C.VI, sayı 1 (2004), ss. 21-37.
- Bozan, Metin, "Şii İmamet Nazariyesi Tartışmaları Bağlamında Ahmed el-Katib'e Bir Red-diye: Nezir Haseni'nin Difa'un Ani't-Teşeyyu Adlı Eseri", *FÜİFD.*, c. 15/1 (2010), ss. 17-34.
- Bozan, Metin, *İmamiyye Şiası'nın İmamet Tasavvuru*, Ankara 2007.
- Bozan, Metin, *İmamiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, İstanbul 2009.
- Cevad Meşkur, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, çev. M.M. Söylemez-M. Ümit-C. Hakyemez, Ankara 2011.
- Doğan, İsa, *Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Samsun 1996.
- Ebu Hatim er-Razi, Ahmed b. Hamdan, *Kitabu'z-Zine fi Kelimeti'l-İslamiyye el-Arabiyye*, thk. Abdullah Sellam es-Semerrai (es-Semerrai, *el-Guluv ve'l-Galiye* içerisinde), Bağdad 1988.
- Emir Hüseyin b. Bedruddin, *Yenabiu'n-Nasiha fi Akaidi's-Sahiha*, thk. M.b. Zeyd el-Mahatvari, San'a 1999.
- Emir Hüseyin Bedruddin, *el-İkdu's-Semin fi Ma'rifeti Rabbi'l-Alemin*, thk. Yahya Salim İzzan, Sa'da 1995.
- el-Eşari, Ebu'l-Hüseyin Ali b. İsmail, *Kitabu Makalati'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallin*, thk. Hellmut Ritter, Wiesbaden 1980.
- Eymen Fuad Seyyid, *Tarihu'l-Mezahibi'd-Diniyye fi Biladi'l-Yemen*, Kahire 1988.
- Fırlalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir 2011.
- Gökalp, Yusuf, "Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi", *ÇÜİFD.*, c. 7 sayı 2 (Temmuz-Aralık 2007).
- Gökalp, Yusuf, "Zeydiyye Mezhebinin Görüşleri, Kültürel Mirası ve İslam Düşüncesine Katkıları", *ÇÜİFD.*, c. 7 sayı 2 (Temmuz-Aralık 2007).

- Gökalp, Yusuf, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, AÜSBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2006.
- el-Hadi ile'l-Hak Yahya b. Hüseyin, *Kitabu Fihi Marifetullah*, (*Mecmuu Resaili'l-İmam el-Hadi içerisinde*), thk Abdullah b. Muhammed eş-Lazeli, Sa'da 2001.
- el-Hadi ile'l-Hak Yahya b. Hüseyin, *Kitabu'l-Ahkam fi Beyani'l-Helal ve'l-Haram*, San'a 1228.
- Hakyemez, Cemil, *Şia'da Gaybet İnancı ve Gaib On İkinci İmam*, İstanbul 2009.
- el-Haruni, Yahya b. Hüseyin, *el-İfade fi Tarihi Eimmeti'z-Zeydiyye*, thk. Yahya Salim İzzan, Sa'de 1996.
- İbn Hazm, *el-Fasl fi'Milel ve'l-Ehvai ve'n-Nihal*, thk. Muhammed İbrahim Nasr-Abdurrahman Umeyra, Beyrut 1996.
- İbn Kibe, Ebu Cafer er-Razi (319/931), *Nakdu Kitabi'l-İşhad*, (*Crisis and Consolidation in the Formative Period of Shi'ite Islam içinde*), Princeton (1993), 1171-244.
- İbn Sa'd, Muhammed, *Tabakatu'l-Kübra*, Beyrut 1994.
- İbnu'l-Murtaza, Ahmed b. Yahya, *el-Münye ve'l-Emel fi Şerhi'l-Milel ve'n-Nihal*, thk. Cevad Meşkur, Beyrut 1990.
- İbnu'l-Murtaza, Ahmed b. Yahya, *Mukaddimetü Kitabi'l-Bahri'z-Zehhar el-Camiu'l-Mezahibi Ulemai'l-Emsar*, thk. A. el-curafi, San'a 1988.
- İbnu'l-Murtaza, *Kitabu'l-Ezhar fi Fikhi'l-Eimmeti'l-Ethar*, San'a 1993.
- Kasım b. İbrahim, Ebu Muhammed b. İsmail er-Ressi el-Alevi, "er-Red ale'r-Ravafız min Ehl-i'l-Guluv", *Mecmu' Kütüb ve Resail'i'l-İmam el-Kasım b. İbrahim er-Ressi içerisinde*, thk. Abdülkerim Ahmed Cedban, San'a 2001, ss. 533-580.
- Kasım b. İbrahim, Ebu Muhammed b. İsmail er-Ressi el-Alevi, "Usulü'l-Hamse", thk. Muhammed Ammara, (*Resailu'l-Adl ve't-Tevhid içerisinde*), Mısır 1971.
- Kasım b. İbrahim, Ebu Muhammed b. İsmail er-Ressi el-Alevi, "el-İmame", *Mecmu' Kütüb ve Resail içerisinde*, ss. II/169-216.
- Kasım b. İbrahim, Ebu Muhammed b. İsmail er-Ressi el-Alevi, "er-Red ale'r-Rafıza", *Mecmu' Kütüb ve Resail'i'l-İmam el-Kasım b. İbrahim er-Ressi içerisinde*, ss. 515-530.
- Kasım b. İbrahim, Ebu Muhammed b. İsmail er-Ressi el-Alevi, "Fusulu'n fi'-Tevhid", *Mecmu' Kütüb ve Resail içerisinde*, ss. I/647-654.
- Kasım b. İbrahim, Ebu Muhammed b. İsmail er-Ressi el-Alevi, "Tesbitü'l-İmame", *Mecmu' Kütüb ve Resail içerisinde*, ss. II/133-166.

- Kaşifu'l-Gıta, Muhammed Hüseyin, *Aslu'ş-Şia ve Usuluha*, Beyrut trz.
- Keşşi, Muhammed b. Ömer, *İhtiyaru Ma'rifeti'r-Rical*, thk. Mehdi er-Recai, Kum 1404.
- Kuleyni, Ebu Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak, *Usul mine'l-Kafi*, I-II, Tahran 1389.
- Kuleys, Eşvak Ahmed Mehdi, *et-Tecdid fi Fikri'l-İmame inde'z-Zeydiyye fi'l-Yemen*, Kahire 1997.
- Kummi, Ebu Cafer Muhammed b. Ali İbn Babeveyh, *Risaletü'l-İtikadati'l-İmamiyye*, çev. E. Ruhi Fiğlalı, Ankara 1978.
- Kummi-Nevbahti, *Şii Firkalar*, çev. Hasan Onat vd., Ankara 2004.
- Kutlu, Sönmez, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, Ankara 2012.
- Maher Jarrar, "Al-Mansur bi-Llah's controversy with Twelver Sh'ites concerning the occultation of the Imam in his Kitab al-Iqd al-tamin", *Arabica* 59 (2012), ss. 319-331.
- Malati, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahman eş-Şafi, *et-Tenbih ve'r-Red ale Ehl-i'l-Ehva ve'l-Bid'a*, thk. Muhammed Zahid el-Kevseri, Beyrut 1968.
- el-Mansur Billah, Abdullah b. Hamza b. Süleyman, *el-İkdu's-Semin fi Ahkami'l-Eimmeti'l-Hadin*, thk. Abdusselam b. Abbas el-Vecih, Amman 2001.
- el-Mansur Billah, Abdullah b. Hamza, Ebu Muhammed b. Süleyman, *Kitabu'ş-Şafi*, San'a 1986.
- el-Mansur Billah, el-Kasım b. Muhammed b. Ali, *Kitabu'l-Esas li Akaidi'l-Ekyas*, thk. Muhammed Kasım Abdullah el-Haşimi, Sa'da 2000.
- Mesudi, Ebu'l-Hasan b. Ali b. Hüseyin, *Murucu'z-Zeheb ve Medainu'l-Cevher*, thk. Said Muhammed el-Lehham, Beyrut 1997.
- Momen, Moojan, *An Introduction to Shi'i Islam The History and Doctrines of Twelver Shi'ism*, United States 1985.
- Muhalli, Ebu'l-Hasan Hüsameddin Humejd b. Ahmed, *Kitabu Hadaiki'l-Verdiyye fi Menakibi Eimmeti'z-Zeydiyye*, I-II, trz. yrz.
- Musevi, Seyyid Abdu'r-Resul, *Eş-Şia fi't-Tarih*, Tahran 2002.
- el-Müeyyed Billah, İbrahim b. el-Kasım, *Tabakatu'z-Zeydiyyeti'l-Kübra (Bulugu'l-Murad ila Ma'rifeti'l-İsnad)*, thk. Abdusselam b. Abbas el-Vecih, Amman 2002.
- Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Nu'mân el-'Ukberî, *el-Fusûlu'l-Muhtâra*, thk. Seyyid Ali Mir Şerifi, Beyrut 1993.

- Müfid, Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Numan el-Abkari, *el-İrşad fi Ma'rifeti Hucecillahi ale'l-İbad*, Beyrut 1993.
- Müfid, Muhammed b. Numan, *Evailu'l-Makalat fi Mezahibi'l-Muhtarat*, tlk. Fadlullah ez-Zencani, Tebriz 1363.
- Naşi el-Ekber, Ebu'l-Abbas Abdullah b. Şirşir el-Enbari, *Mesailü'l-İmame-Kitabu'l-Evsat fi'Makalat*, thk. Josef Van Ess, Beyrut 1971.
- Neşvanu'l-Himyari, Ebu Said, *el-Huru'l-lyn*, thk. Kemal Mustafa, Kahire 1948.
- Onat, Hasan, "Şii İmamet Nazariyesi (Kuleyni, Kummi ve Tusi'nin Görüşleri Çerçevesinde)", *AÜİFD.*, c. XXXII (1992).
- Onat, Hasan, "Şiiliğin Doğuşu, İlk Şii Fikirler ve İlk Şii Hareketler", *İslam Mezhepleri Tarihi*, ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu, Ankara 2012.
- Onat, Hasan, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara 1993.
- Öz, Mustafa, "Şia" mad., *DİA*, c. 39.
- Öztürk, Resul, *Kasım er-Ressi ve Zeydiyye*, Van 2008.
- er-Rassas, Ahmed b. el-Hasan, *Misbahu'l-Ulum fi Ma'rifeti Hayyi'l-Kayyum el-Ma'ruf bi Selasine Mesele*, thk. M.A. Kafafi, Beyrut 1971.
- er-Razi, Fahreddin, *İtikadatu Fıraki'l-Müslimin ve'l-Müşrikin*, thk. Ali Sami en-Neşşar, Beyrut 1982.
- Rıza el-Muzaffer, Muhammed, *Şia İnançları*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1978.
- Saduk, Muhammed b. Ali b. Hüseyin, *Uyunu Ahbar-ı Rıza*, Meşhed 1413.
- Sahib b. Abbad, *Nusratu Mezahiibi'z-Zeydiyye*, thk. Naci Hasan, Bağdat 1975.
- eş-Şehristani, Ebu Feth Muhammed b. Abdilkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Abdülemir Ali Mehna-Ali Hasan Faur, Beyrut 1996.
- Şerefuddin, Ali b. Abdilkerim el-Fudayl, *ez-Zeydiyye Nazariyye ve Tatbik*, Amman 1985.
- Şeyh es-Saduk, *Şii-İmamiyye'nin İnanç Esasları*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara 1978.
- Tusi, Ebu Cafer Muhammed b. Hasan, *el-Fihrist*, Beyrut 1983.
- Tusi, Nasırudin, Muhammed b. Muhammed b. Hasan, *Risale-i İmamet*, Tahran 1335.
- Ümit, Mehmet, *Zeydiyye-Mutezile Etkileşimi*, İstanbul 2010.
- Üzüm, İlyas, "Rec'at" mad., *DİA*, c. 34 (2007) ss. 504-506.
- Üzüm, İlyas, "Şia-Doktrin" mad., *DİA*, c. 39,

- el-Vecih, Abdüsselam b. Abbas, *A'lamü'l-Müellifini'z-Zeydiyye*, Amman 1999.
- Yahya b. Hüseyin b. el-Kasım b. Muhammed b. Ali, *Gayetü'l-Emani fi Ahbari'l-Katri'l-Yemani*, thk. Said Abdulfettah Aşur, Kahire 1968.
- el-Yakubi, Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer. Vehb, *Tarihu'l-Ya'kubi*, thk. Abdülemir Mehna, Beyrut 1993.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Mehdi" mad., *DİA.*, c. 28 (2003), ss. 371-374.
- Yönem, Ahmet, *Mehdilik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri*, AÜSBE., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1998.
- Yücel, Fatih, "Zeydiyye" mad. (Fıkıh), *DİA.*, c. 44 (2013), ss. 333-335.
- ez-Zirikli, Hayreddin, *el-A'lam ve'l-Esma*, Kahire 1954-1959.

Zaydite Criticism to the Imamiyya in the Context of Imamate Theory

Citation / ©-Gökalp, Y. (2014). Zaydite Criticism to the Imamiyya in the Context of Imamate Theory, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity*, 14 (1), 89-126.

Abstract- *The aim of this article is to put forth, in the framework of differentiation process in the early Shiite thought in Zaydite criticism to the Imamiyya in the context of Zaydite-Imamite differentiation and doctrine of imamate. Zaydite criticism will be tried to identify on the basis of Qasim b. Ibrahim al-Rassi's treatise al-Radd alâ al-Ravafid and Mansur Billah Abd Allah b. Hamza's work al-Iqd al-Thamîn fi Ahkâm al-Aimma al-Hâdîn. One of the most remarkable subjects of dispute between Zaydiyya and Imamiyya, two important elements of Shiite Tradition, is the matter of Imamate. Zaydites criticize Imamiyya in the main matters such as designation of Imam through a clear religious text, infallibility of imams, their having miracles, having a particular knowledge of hidden and apparent things, dissimulation (taqiyya), mahdship, bada and rijat.*

Keywords- *Shia, Zaydiyya, Imamiyya, Imamate, Imam, explicit designation of imam, occultation, dissimulation.*